

Repetitórium a otázky k čítaniu z dejín európskej politickej a právnej filozofie

Marek Káčer

Trnava
2025

Vydala Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta so sídlom Kollárova 10, 917 01 Trnava, v roku 2025, iuridica.truni.sk

© Marek Káčer, 2025

Creative Commons, BY-NC-ND, 4.0 Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons 4.0, AttributionNonCommercialNoDerivatives. Dielo je možné opakovane používať za predpokladu uvedenia mena autora a len na nekomerčné účely, pričom nie je možné z diela ani z jeho jednotlivých častí vyhotoviť odvodené dielo formou spracovania alebo iných zmien.

Foto na titulnej strane: liquidindian: Philosophy and Inspiration. Licencia CC BY-NC-SA 2.0.

ISBN 978-80-568-0953-2

Predhovor

Tento učebný text je súborom krátkych extraktov z prednášok z predmetov *Dejiny európskeho politického a právneho myslenia* a *Politická a právna filozofia 20. storočia*, ktoré vyučujem na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Tieto „handouty“ plnia dve základné funkcie: a) poskytujú kondenzovaný záznam prednášanej matérie, takže študenti sa môžu počas prednášky nerušene sústrediť na hovorené slovo; b) slúžia na opakovanie učiva pri príprave na skúšku z odporúčanej literatúry, ktorá sa nachádza na konci tejto publikácie.

Pre študentov a študentky s hlbším záujmom o filozofiu pripájam aj zoznam otázok k vybraným úryvkom filozofických textov dostupných v slovenskom alebo českom jazyku. Poctivé štúdium filozofie sa totiž nikdy nezaobišlo bez čítania primárnych zdrojov. Otázky môžu slúžiť aj ako námety pre textové semináre k vybraným dielam.

mk

Obsah

Repetitóriium	5
Úvod do dejín európskeho politického a právneho myslenia (DEPPM/1.)	6
Mýtické myslenie, predsokratici, sofisti, Sokrates (DEPPM/2.)	7
Platón (DEPPM/3.)	9
Aristoteles (DEPPM/4.)	11
Politická a právna filozofia starovekého Ríma (DEPPM/5.)	14
Kresťanská a stredoveká filozofia (DEPPM/6.)	16
Humanizmus, renesancia a reformácia (DEPPM/7.)	18
Anglická novoveká filozofia (DEPPM/8.)	20
Francúzska osvietená filozofia (DEPPM/9.)	22
Nemecká klasická a poklasická filozofia (DEPPM/10.)	24
Kelsenova rýdza náuka práva a Weyrova normatívna teória (PPF/1.)	26
Sociologické prúdy v právnom myslení a americký právny realizmus (PPF/2.)	28
Škandinávsky právny realizmus (PPF/3.)	31
Fašistická a nacistická právna filozofia (PPF/4.)	34
Filozofia ľudských práv (PPF/5.)	36
Hlavné politické ideológie (PPF/6.)	38
Otázky k čítaniu	41
Platón: Obrana Sokratova	42
Platón: Štát (Politeia)	43
Aristoteles: Politika	44
Marcus Aurelius: Myšlienky k sebe	45
Aurelius Augustinus: Vyznania.	48
Nicollo Machiavelli: Vladár	48
Thomas More: Utópia.	48
Thomas Hobbes: Leviathan.	49
Charles d. S. Montesquieu: Duch zákonov.	50
Immanuel Kant: K večnému mieru.	50
Hans Kelsen: Čistá právna náuka.	51
Ronald Dworkin: Ríša práva.	51
Gustav Radbruch. Idea práva.	52
Odporúčaná literatúra	53

Repetitório

Prečo študovať právnú a politickú filozofiu?

- Právna a politická filozofia je pokračovaním právnej teórie s tým rozdielom, že ide viac do dôsledkov, resp. k prvotnejším príčinám.
- Ľudia využívajúci právnú filozofiu sú schopní riešiť širšie spektrum právnych problémov, osobitne zložité súdne prípady.

Vzťah filozofie k vede

- Filozofické myslenie je predpokladom vedeckého poznávania, pretože filozofia vytvára pojmové schémy, v ktorých operuje veda.
- Vedecké poznávanie nie je len o zbere faktov, ale aj o ich triedení podľa ich dôležitosti. Filozofia nám hovorí, čo je na jednotlivých faktoch dôležité.
- Napríklad na práve môže byť dôležité to, že je férové (R. Dworkin), alebo to, že usmerňuje ľudské správanie (L. Fuller), alebo to, že garantuje spoločenský mier (T. Hobbes) a pod.

Základné (večné) otázky politickej a právnej filozofie

- Legitimita moci: Aká moc je hodná nášho rešpektu?
- Povaha práva: Je právo nevyhnutne spojené so spravodlivosťou ale stačí len jeho spojenie s mocou?
- Čo je spravodlivé? Je niečo zlé, pretože je to zakázané alebo je niečo zakázané, pretože je to zlé? Je správne rozdeľovať zo spoločného podľa zásluh alebo potrieb?

Ideové zdroje európskeho myslenia

- Grécka filozofia
- Rímska jurisprudencia
- Kresťanské náboženstvo

Historický kontext

- Gréci kolonizovali Stredomorie. Moreplavectvo a styk s inými kultúrami dali impulz k filozofovaniu.
- Gréci sa organizovali v *polis*. Politický život bol konečným určením života.
- Súperenie medzi aristokratickou Spartou a demokratickými Aténami.
- Atény sú kolískou demokracie. Neexistovali v nej však záruky vlády práva, aké poznáme dnes.
- Systém spoločenskej nerovnosti: Gréci, barbari, otroci.

Mýtické myslenie

- Mýtus je tradovaný príbeh, ktorého zmyslom je vysvetlenie prírodných zákonitostí a morálne poučenie.
- Mýtus stojí na personifikácii prírodných síl. Namiesto zákona kauzality hýbu prírodou rôzne božstvá.
- **Homér** (Ilias a Odysea) / **Hesiodos** (Práce a dni)
- Spravodlivosť sa prekrýva s pomstou. Moc pochádza od boha. Monarchia je lepšia ako demokracia...
- V gréckom mýtickom myslení sa namiesto vedeckej prognózy používalo veštenie.
- Nadprirodzený pôvod poznania bol znázornený prostredníctvom božstiev (Hermes a Apolón).
- Prechod k rozumovému poznaniu je znázornený v **Euripidovej** tragédii **Ión**.

Periodizácia gréckej filozofie

- Predsokratovské obdobie (od 7. – 6. stor. do 5. stor. pnl). – kozmologické obdobie: Z čoho sa skladá svet a vesmír? Iónska škola so sídlom v Miléte.
- Sokratovské obdobie (od 5. stor. do 3. stor. pnl) – klasické, antropocentrické či humanistické obdobie: Čo je to človek? Dobro? Spravodlivosť? Sokrates, Platón a Aristoteles, ktorí pôsobili v Aténach.
- Posokratovské obdobie (od 3. stor. pnl do 6. stor. nl) – helenistické, mystické obdobie: Aký je vzťah medzi životom a nadprirodzeným svetom? Skepticizmus, novoplatonizmus, kynizmus so sídlom v Alexandrii.

Predsokratická filozofia

- Základnou otázkou je hľadanie pralátky (**arché**), z ktorej je postavený tento svet. **Hylozoizmus** – hmota je živá, oduševnená.
- **Pytagoras** – za podstatu sveta označuje číslo. Vesmíru, svetu a človeku vládne večná harmónia, ktorá sa dá vyjadriť v číselných vzťahoch. Pytagorejská škola sa stala náboženskou resp. mystickou sektou.
- **Herakleitos** – chápe svet ako dianie (*pantha rei*). Zmena je skôr úpadkom ako pokrokom. Spravodlivosť je vyrovnaním protikladov. Heroizmus: „Čím väčší je pád, tým slávnejší je osud.“

Sofisti

- Platení učitelia rečníctva.
- Sofista nie je filozof, nejde mu o pravdu, ale o presvedčenie (s sofistika, eristika).
- Nie sú ucelenou filozofickou školou, charakterizuje ich skôr ich remeslo, nie myšlienky.
- Epistemologický a hodnotový relativizmus (*physis* vs. *nomos*).
- **Protagoras**: „Mierou všetkých vecí je človek.“

- **Gorgias:** Neexistuje spravodlivé a nespravodlivé. V našich silách je iba presvedčovaním vzbudiť vieru, akoby spravodlivé a nespravodlivé existovalo.
- **Kallikles:** „Sama príroda dokazuje, že je spravodlivé, aby lepší mal viac ako horší, mocnejší viac ako slabší...“
- **Trasymachos:** „Správne uvažujúci človek príde k záveru, že všade je spravodlivé to isté, totiž prospech silnejšieho.“
- **Alkidamas:** Boh stvoril všetkých ľudí rovných a od prírody nikto nie je otrokom.
- **Lykofrón:** Urodzenosť je len slovo, takže neexistuje rozdiel medzi aristokratickými a chudobnými rodinami.

Sokrates

- Nenapísal žiadne dielo. Filozofiu chápe ako životné poslanie.
- „Poznaj seba samého.“
- „Viem, že nič neviem.“
- Umenie pôrodnej babice.
- *Daimoion*
- Starosť o dušu.
- Ľudské dobro je naučiteľné. Zlo sa pácha z neznalosti.

Proces so Sokratom

- Obvinenie: Skúmaš nadpozemské veci, kazíš mládež a si bezbožný.
- Sokrates svojich žalobcov vysmial a zároveň sa súdu vyznal, že to, z čoho ho obviňujú považuje za dobrú službu, od ktorej ho neodradí ani hrozba smrti.
- Namiesto trestu si navrhol doživotné kŕmenie v *prytaneiu*.
- Odmietol utiecť z väzenia a radšej vypil čašu bolehlavu.
- Jeho obhajoba je príkladom *parhesie*.

Bio

- Pochádzal z aristokratickej rodiny.
- Pohrdal aténskou demokraciou.
- Neúspešný pokus o reformu syrakúzskeho kráľovstva.
- Zakladateľ Akadémie.
- Vraj ho nikto nikdy nevidel usmiať sa.

Dielo

- Platón napísal 35 dialógov a 13 listov.
- Rané dialógy zachytávajú Sokrata v historicky vernej podobe.
- V neskorších dialógoch Platón prezentuje ústami svojho učiteľa vlastné myšlienky.
- Najvýznamnejšie dielo: **Politeia** (Ústava, Štát, Republika...)
- Rovnocenným súperom Sokrata v dialógu je sofista Kallikles a Trasymachos.

Idealizmus

- Okrem sveta pominuteľných vecí existuje aj večný svet ideí.
- Uvedenému rozdielu korešponduje rozdiel medzi zmyslovým a rozumovým poznaním, ktorý ilustruje slávnym podobenstvom o jaskyni.
- Ak sa chce človek priblížiť k pravde, musí odhliadnuť od zmyslov a prikloniť sa k rozumu, čo dokáže iba pravý filozof.
- Platónov idealizmus má dôsledky pre praktický život: *„Čím je dobro v mysliteľnom svete vzhľadom na rozum a predmety rozumového vnímania, tým je slnko vo viditeľnom svete vzhľadom na zrak a videné predmety...“*

Duša

- Duša, a nie telo, je príčinou ľudského života. Telo je smrteľné, duša nesmrteľná.
- Telo kazí dušu svojou zmyselnosťou. Telo však nie je hriešne, patrí k dobrému životu, ak ho duša ovláda.
- Telo sa kultivuje gymnastikou a lekárstvom, duša politikou a súdnictvom
- Pred narodením duša pobývala vo svete ideí. Učenie sa je rozpamätávanie sa duše na tento pobyt.
- Nesmrteľnosť duše posilňuje morálku, pretože zlí ľudia nemajú nádej, že po smrti sa vyhnú trestu.

Aristokratizmus

- Rozumný argument: Keďže nie každý môže byť matematikom, lekárom či kormidelníkom, takisto nemôže byť každý ani vládcom.
- Nerozumný argument: *„Obyčajní ľudia sú ako dobytok pozerajúci sa iba dole, sklonení k zemi a stolu, len sa krmia a pária...“*
- Záver: Štát by mali riadiť králi – filozofi.

Utópia

- Podľa Platóna všetko podlieha skaze. Ak sa mení niečo dobré, tak len k zlému a zlé ešte k horšiemu. To je večný **zákon degenerácie**, ktorému podlieha nielen ľudské telo, ale aj štát.
- Degenerácia štátu: Najlepšia je **aristokracia**, v ktorej vládnu iba dobrí a spravodliví, tá sa mení na **timokraciu**, v ktorej vládnu ctižiadostiví, tá sa mení na **oligarchiu**, v ktorej vládnu bohatí, tá sa mení na **demokraciu**, v ktorej vládnu chudobní a tá sa napokon mení na **tyraniu**, v ktorej vládne chorobne nenásytný človek.
- Platón chce degeneráciu zastaviť pomocou ideálneho štátu – utópie.
- Slovo **utópia** v etymologickom preklade označuje miesto, ktoré neexistuje. Je to ideálny svet, štát či spoločnosť, v ktorom vládne úplná spravodlivosť a harmónia.
- Platón je pôvodcom **organickej teórie štátu**: Tri zložky duše (rozumnosť, vznetlivosť, nenásytnosť) zodpovedajú trom spoločenským triedam (vládcovia, strážcovia, remeselníci).
- Spravodlivosť nastáva vtedy, keď si každá zložka duše, resp. každá spoločenská trieda, robí to, čo podľa svojej prirodzenosti robiť má. → stavovská spoločnosť
- Eugenika, komunizmus, cenzúra, žiadna vláda práva...

Plusy a mínusy

- Podľa Sheldona Wolina je Platón zakladateľom politického myslenia.
- Platón ako prvý poňal politické myslenie ako ucelenú sústavu vzájomne prepojených ideí.
- Človek sa stáva štátnikom až na základe ideálov, ktoré zastáva, na základe vízie lepšieho sveta, ktorá ho motivuje a dáva mu silu robiť veľké veci.
- Podľa Karla Poppera je Platón otcom totalitarizmu.
- Platóna nemožno ospravedlniť odkazom na to, že to myslel dobre, pretože každý totalitný štát o sebe prehlasuje, že mu ide o Dobro.

Bio

- Platónov žiak a učiteľ Alexandra Veľkého.
- Založil si vlastnú školu Lykeion, ktorá je predchodcom akadémie vied. Nasledovníci tvorili peripatetickú školu.
- Po Alexandrovej smrti musel Aristoteles z Atén utiecť, pretože ho považovali za spojenca macedónskeho dvora.

Dielo

- Aristoteles nebol idealista, ale systematizátor a polyhistor. Jeho knihy majú skôr suchý a strohý vedecký štýl.
- Aristoteles rozdelil vedy na praktické (etika, politika...) produktívne (rétorika, poľnohospodárstvo...) a teoretické (prírodoveda, logika, teológia...).
- Z celého Aristotelovho diela sa zachovala približne len jedna pätina.
- Právo spadá do praktických vied. Aristotelove najdôležitejšie knihy sú Etika Nikomachova a Politika.

Logika (Organon)

- Aristoteles založil logiku ako náuku zaoberajúcu sa formálnymi vzťahmi vyplývania.
- Logické myslenie prebieha v **pojmach**, ktoré by mali byť definované cez rodovo druhové definície.
- Najvšeobecnejšie pojmy sú **kategórie**, z ktorých najdôležitejšie sú: substancia, kvantita, kvalita a relácia.
- Pojmy sa spájajú do **súdob**, ktoré sa musia skladať zo subjektu a predikátu.
- Súdy sa spájajú do **úsudkov**, v ktorých závery logicky vyplývajú z premís. **Subsumpčný sylogizmus**:

Všetci ľudia sú smrteľní.

Sokrates je člověk.

Sokrates je smrteľný.

- Viacero úsudkov možno spojiť do dôkazu. Najvšeobecnejšie vety dôkazu sú axiómy, ktoré sa nedajú dokázať, napr. zásada sporu: To, čo je, nemôže zároveň v tom istom zmysle nebyť.“
- Aristoteles bol aj zástancom **indukcie**, kde sa postupuje od konkrétneho k všeobecnému.

Ontológia

- Úlohou vedy je poznávať realitu, nie platónske ideálne formy, pričom základom reality je substancia.
- Substancia je niečo, na čo sa dá v realite poukázať, identifikovať to a popísať to nejakými vlastnosťami.
- Substancie sú dočasné a podliehajú neustálym zmenám.
- Existujú štyri druhy zmien substancie: vznik či zánik, zmena kvality, zmena kvantity a zmena miesta.

- Existujú štyri druhy príčin, kvôli ktorým sa niečo mení, resp. kvôli ktorým je niečo také či onaké:
 - Materiálna** príčina: Prečo je socha ťažká? Lebo je vyrobená z bronzu.
 - Formálna** príčina: Prečo má tieň tvar ruky? Lebo ruka s týmto tvarom zacláňala zdroj svetla.
 - Účinná** príčina: Prečo je určité dieťa človekom? Lebo ho splodil muž a žena, ktorí sú ľuďmi.
 - Finálna** príčina: Prečo niekto športuje? Aby bol zdravý. („telos = účel“, týka sa aj prírody)
- Podľa Aristotela každá substancia sa skladá z látky a formy. Forma pomáha látke k tomu, aby sa stala skutočnou, je v nej stelesnený cieľ a sila, forma je trvalá.

Teleológia

- Pri popise sveta si musíme všímať nielen to, z čoho sú jednotlivé veci vyrobené, ale aj to, kam tieto veci smerujú, aký je ich účel („telos“).
- Dianie v prírode a spoločnosti sa tak dá vysvetľovať nielen pomocou účinných príčin (Čo spôsobilo X?), ale aj pomocou finálnych príčin (Čo je účelom x?)
- Kačka má blany na nohách, aby mohla plávať. Jej esenciou je byť plavcom. / Príroda nerobí nič nadarmo.
- Ak má svet konečný účel, potom musí existovať aj prvý hýbateľ, ktorý si ho želá a ktorý dal prírodu do chodu.
- Ak má všetko svoj konečný účel, potom tento účel musí mať aj každá jedna ľudská bytosť.

Etika

- „*Ethika*“ označuje „záležitosti týkajúce sa charakteru“.
- Grécka etika je **etikou cnosti**, pod cnosťou („arete“) sa myslí akákoľvek zdatnosť, výnimočná schopnosť.
- Medzi cnosti či zdatnosti charakteru Aristoteles radí odvahu, štedrosť, sebaúctu alebo dôvtip, medzi zdatnosti intelektu radí poznanie, dobrý úsudok či praktickú múdrosť.
- Grécka etika je zároveň **eudaimonistická**, jej cieľom je dosiahnutie blaženosti, prosperity, úspechu v živote.
- Človek teda koná eticky, keď precvičuje svoje vlohy a nadanie, nie vtedy, keď plní svoje povinnosti voči druhým, resp. keď dosahuje nejaké abstraktné hodnoty.
- Friedrich Nietzsche: Grécka morálka cnosti bola morálkou pánov na rozdiel od kresťanskej morálky otrokov.
- Alasdair MacIntyre: Bez Aristotelovej teleológie nie sme schopní odôvodniť objektívnu morálku.

Zoon politikon

- Človek je štátotvorná (politická) bytosť.
- Svoje konečné určenie nenachádza v starostlivosti o rodinu, ale v starostlivosti o veci verejné.
- Len človek má reč, pomocou ktorej dokáže hľadať spoločné dobro s ostatnými.
- Občanom je ten, kto participuje na veciach verejných v rámci polis.

Typológia ústav

Počet vládncich	Záujem vládncich	
	Verejný	Súkromný
Jeden	Monarchia	Tyrania
Niektorí	Aristokracia	Oligarchia
Mnohí	Politeia	Demokracia

- Aristoteles uprednostňuje zmiešanú formu vlády. Je za zachovanie súkromného vlastníctva, rodiny a otroctva.

Teória spravodlivosti:

- **Spravodlivosť ako zákonnosť:** Spravodlivé je to, čo je v súlade so stanoveným zákonom.
- **Spravodlivosť ako slušnosť (epikia):** Spravodlivé je, keď sudca zmierňuje všeobecné slová zákona, ak vzhľadom na výnimočnosť prípadu dopadajú príliš tvrdo.
- **Spravodlivosť ako rovnosť:**
 - Distributívna spravodlivosť: Ako rozdeliť zo spoločného ľuďom, ktorí prispievali rôznou mierou?
 - Korektívna spravodlivosť: Ako napraviť nerovnováhu vo výmenách (plnenie zmluvy, zodpovednosť za škodu)?

Historický kontext

- Staroveký Rím si prešiel pestrou genézou štátnych foriem: od kráľovstva cez republiku až po cisárstvo.
- Územie rímskeho impéria v čase rozkvetu pokrývalo tri kontinenty, bolo väčšie ako kolónie Grécka.
- Aj rímska spoločnosť bola založená na nerovnosti (otroctvo, patriarchát, patricijovia/plebejci).
- Rimania – ako národ roľníkov a vojakov – boli orientovaní na prax. Známi sú najmä svojimi vojenskými stratégiami, trvácnou architektúrou a elegantným právnym uvažovaním.

Grécky vplyv I: Kynizmus

- Kynici videli recept na šťastie v **živote podľa prírody**, nie podľa spoločenskej konvencie.
- Kynici praktizovali **askézu**, odriekanie svetských pôžitkov a statkov.
- Najznámejším kynikom bol **Diogenés** zo Sinope, ktorý žil v sude.

Grécky vplyv II: Stoicizmus

- Názov pochádza z gréckeho slova „**stoa**“ označujúceho stĺpovitú sieň, v ktorej sa stoici zdržiavali.
- Podľa stoikov nebolo potrebné zrieknuť sa pozemských pôžitkov, dôležité bolo uvedomiť si ich **náhodnosť**.
- Naše utrpenie pramení z nepomeru medzi našimi túžbami a nevyhnutným chodom vecí, preto treba to prvé prispôbovať tomu druhému. Takto možno dosiahnuť dušený pokoj – **ataraxiu** či **apatiu**.
- Stoická etika káže život v súlade s prírodou, vlastnou prirodzenosťou, a teda aj v súlade s rozumom.
- Rímsky stoicizmus na rozdiel do toho gréckeho vyžadoval energickú službu v prospech dobra a štátu.
- Stoická etika káže svedomitú plnenie si povinností. **Dura lex, sed lex**. – Aj prísny zákon je zákon.
- Politickým ideálom stoikov bolo založenie svetoštátu – **kozmopolis**, univerzálnej monarchie, v ktorej si budú všetci ľudia bratmi a deťmi jediného nebeského otca.
- Stoici uznávali **prírodné právo**, ktoré pochádza zo **svetového rozumu**.
- Základné stoické zásady: **honeste vivere, alterum non ledere, suum quique tribuere**. (Ulpian, Dg. 1.1.10)
- Najznámejší predstavitelia: **Seneka, Cicero, Marcus Aurelius** (filozof na tróne).

Grécky vplyv III: Skepticizmus

- K pravdivému poznaniu sa nikdy nedopracujeme, pretože zmysly a rozum sú nespoľahlivé.
- Keďže žiadny názor nemá väčšiu cenu ako názory opačné, nemôže existovať ani objektívna pravda.
- Spravodlivosť je vždy relatívna a každý za spravodlivé považuje to, čo mu vyhovuje.
- Jediným riešením je teda zdržať sa súdenia – **epoché**.
- Mudrc by sa mal zdržať aj verejného života, pre ktorého posudzovanie neexistujú objektívne štandardy.
- Najznámejším predstaviteľom bol **Karneades**.

Rímsky republikanizmus

- Človek je zo svojej podstaty **politický živočích**, dobrý človek je zákonite dobrým občanom.
- Politické zriadenie má podporovať **cnosti** svojich občanov.
- Jednotlivec je vždy súčasťou vyššieho spoločenského celku.
- Politický systém vyžaduje účasť ľudu prostredníctvom **reprezentácie**.
- Štát by mal mať **zmiešanú formu vlády**.
- Na republikanizmus sa odvolávali aj prví cisári.
- Podľa niektorých autorov republikanizmus môže prevládať len v malých štátoch.

Zmiešaná forma vlády

- Ľud sa rozdeľuje sa do tried. Úlohou republikánskej ústavy je vyrovnávať triedne záujmy.
- Každá trieda je reprezentovaná vlastným orgánom; tie by mali byť vo **vyváženom pomere**.
- Hlavným predstaviteľom je grécky historik **Polybios**, ktorý bol v Ríme populárny.
- Zmiešaná forma vlády je predchodkyňa **teórie del'by moci**.
- Podľa Blackstona bola zmiešaná forma vlády bola inšpiráciou pre britskú ústavu.

Rímsky imperializmus

- Vojenská expanzia bola jedným z princípov fungovania rímskej spoločnosti. Z vojny ťažili elity i masy.
- Rimania vnímali svoj imperializmus ako povinnosť voči podriadeným národom, prinášali im „civilizáciu“.
- Rimania do veľkej miery delegovali politickú moc na lokálnu úroveň, rešpektovali kultúrnej tradície.
- Imperializmus viedol k politickému konceptu občianstva (opak národného či etnického konceptu).
- Rímsky imperializmus však v niektorých prípadoch vykazoval črty genocídy (Caesar v Galii).

Rímske právo (ako mágia)

- Archaické rímske práve je **vysoko formalistické**, jeho praktikovanie sa podobá na magické rituály.
- Prvými právnikmi boli **pontifexovia** – kňazi.
- Tajuplné právo prehlbovalo nerovnosť medzi patricijmi a plebejcami. Riešením bola kodifikácia práva vedúca do spísania **Zákona dvanástich tabúl**.
- V 2. storočí pred našim letopočtom preberajú poslanie vykladačov práva svetskí právnici.
- Staré archaické právo bolo postupne modernizované pomocou **prétorského práva**.
- Zlatá éra rímskej jurisprudencie sa odohrála v období 150 rokov pred našim letopočtom až po 250 rokov nášho letopočtu. Rímski cisári dávali vybraným právnikom právomoc vydávať **dobrozdania**.
- Od 11. storočia sa začína rímske právo študovať na stredovekých univerzitách, neskôr dochádza k jeho recepcii prakticky v celej kontinentálnej Európe.

Vzťah (kresťanského) náboženstva k filozofii

- Náboženstvo je založené na zjavenej pravde, zatiaľ čo filozofia na pravde dokazovanej.
- Pre náboženstvo je typické dogmatické myslenie, zatiaľ čo pre filozofiu myslenie kritické.
- Náboženstvo a filozofia sa však prekrývajú: viera nemusí byť len slepá a nie každá pravda je dokázaná.
- Aj kresťanskí myslitelia majú na vzťah medzi náboženstvom a filozofiou rôzne názory (viď. nižšie).

Vzťah kresťanstva k stredoveku

- Katolícka cirkev preberá po Rímskej ríši úlohu strážkyne západnej kultúry.
- Kresťanstvo háji feudálnu stavovskú spoločnosť obrazom božského poriadku v podobe hierarchie.
- Kláštory boli dlho exkluzívnym centrom stredovekej vzdelanosti.
- Cirkev presadzovala časť verejnej moci a bola inšpiráciou pri budovaní štátneho aparátu.

Znaky kresťanskej filozofie

- Supraracionalizmus: „*Verím, pretože je to nezmyselné.*“
- Supranaturalizmus: „*Moje kráľovstvo nie je z toho sveta.*“
- Univerzalizmus: „*Človek bol stvorený na obraz Boží.*“
- Humanizmus: „*Kto do teba kameňom, ty doňho chleбом.*“

Genéza vzťahu kresťanstva k štátnej moci

- I. Kresťania by sa mali podrobiť svetským úradom, pretože každá moc pochádza od Boha.
- II. Cisárstvo je síce pohanské, ale ciele môže mať kresťanské. Treba nielen poslušnosť, ale aj lojalnosť.
- III. Ak sa ľudské právo dostane do rozporu s Božím právom, je možný odpor voči nemu.
- IV. Ak moc čerpá svoj pôvod v Bohu, potom preberá aj isté záväzky. Ich rešpektovanie či porušenie môže posúdiť len zástupca Boha na zemi – pápež.

Patristika

- Patristika je filozofia cirkevných otcov (*patres ecclesiae*), ktorí pôsobili v 2. až 5. storočí n. l.
- Cirkevní otcovia sa vyrovnávali s odkazom antickej filozofie vo vzťahu k zjavenej náboženskej pravde.
- **Tertulian** (150 – 220) dával zjavené pravdy do protikladu k rozumu: „*Verím, pretože je to nezmyselné.*“
- **Origenes** (185 – 254) naopak považoval filozofiu za služku teológie.
- Vrcholným predstaviteľom tohto obdobia je Aurelius Augustinus.

Aurelius Augustinus (354 – 430)

- Až do svojho 33. roku života viedol záhaľčivý a zhýralý život, aby sa nakoniec obrátil na kresťanskú vieru. Túto premenu zachytil v diele **Vyznania**.
- Dielo **O božom štáte** je prvou filozofiou dejín. Augustin dejiny chápe ako **boj svetského štátu** bezbožných **s božím štátom** duchovne založených ľudí.
- Predpisy svetskej moci, ktoré sa priečia prirodzenému právu, nie sú právom.

Scholastika

- Hlavnou úlohou filozofie je obhajovať správnosť kresťanskej viery.
- Výraz scholastika sa niekedy používa na pejoratívne označenie filozofického formalizmu či verbalizmu, ktorý je odtrhnutý od empirického poznávania sveta.
- V spore o univerzáliach sa vyformovali dva scholastické prúdy: realizmus a nominalizmus.
- **Realizmus** tvrdí, že univerzálie predchádzajú jednotlivinám. Všeobecné pojmy existujú pred konkrétnymi vecami (*universalia ante res*). Realizmus preferuje dedukciu.
- **Nominalizmus** tvrdí, že univerzálie sú iba mená (nomina), ktoré označujú konkrétne veci a z ktorých čerpajú svoj obsah (*universalia post res*). Nominalizmus preferuje indukciu.
- Najznámejší scholastik, v ktorého diele vyvrcholila kresťanská filozofia, bol Tomáš Akvinský.

Tomáš Akvinský (1225 – 1274)

- Jeho najznámejšími dielami je **Suma teologická** a **Suma proti pohanom**.
- Leitmotívom jeho filozofie je zosúladenie rozumu s vierou, **zmierenie Aristotela s Kristom**.
- Zjavená pravda nie je protirozumová, ale nadrozumová. Keďže končným cieľom pravdy a zjavenia je boh, nemôže byť medzi týmito dvoma vecami spor.
- Akvinský obhajoval podriadenosť štátu cirkvi. Štát má viesť ľudí k vyšším duchovným cieľom, preto je povinný bojovať s heretikmi. Uprednostňuje monarchiu, ktorá je odrazom prirodzenej hierarchie.
- Akvinský rozlišuje viacero druhov zákonov:
 - I. Večný zákon (**lex aeterna**)
 - II. Prirodzený zákon (**lex naturalis**)
 - III. Ľudský zákon (**lex humana**)
 - IV. Božský zákon (**lex divinum**)

Najznámejší nominalisti

- **Roger Bacon** (1214 – 1294): odvolávanie sa na authority treba doplniť o skúmanie empirie.
- **Johannes Duns Scotus** (1270 – 1308): voluntarista: vôľa (či už ľudská alebo božia) je nad rozumom a neriadi sa rozumovými princípmi.
- **Wiliam Occam** (1300 – 1349): radikálny empirik a agnostik v oblasti náboženských právd. Odporúča princíp ekonómie – **Occamovu britvu**: najjednoduchšie vysvetlenie má najväčšiu šancu byť pravdivé.

Historický kontext

- Nastáva obrovský rozmach vedy: astronómia, biológia, vynálezy (kníhtlač, teleskop, teplomer...).
- Francis Bacon formuluje tézu „Poznanie je moc.“
- Obrovský rozkvet umenia (Da Vinci, Buonarrotti, Petrarca, Boccaccio...). Začína sa písať v národnom jazyku.
- Pomaly sa začínajú utvárať národné štáty, zaniká univerzalizmus katolíckej cirkvi.
- Zámorské objavy menia pohľad na svet, prebieha nová vlna kolonizácie.

Všeobecné črty filozofie

- **Renesancia je znovuzrodenie:** návrat k antike, prírode, človeku aj spolu s jeho telom.
- **Humanizmus:** človek je stredom sveta a vesmíru. Ideálom sa stáva silná individualita, dobrodruh.

Hlavní predstavitelia:

Erazmus Rotterdamský (1469 – 1536)

- Bol všeobecne uznávaný európsky učenec, ktorého pozývali na kráľovské dvory ako radcu.
- Obhajoval umiernenosť kresťanskej viery a pacifizmus.
- Jeho najznámejšia kniha nesie názov **Chvála bláznovstva**.
- S Martinom Lutherom sa dostal do známeho sporu o slobodu vôle, v ktorom tvrdil, že človek má slobodu, aby mohol bojovať proti vlastným hriechom.

Niccolo Machiavelli (1469 – 1527)

- Pôsobil v politickom živote florentskej republiky a bol diplomatom v rôznych európskych krajinách.
- Po zbavení funkcie musel odísť do ústrania, čo znášal veľmi zle, no mal čas na písanie kníh.
- Svoje skúsenosti z politiky reflektoval v dielach **Vladár** a **Rozpravy o prvých desiatich knihách**

Tita Livia.

- Ako **prvý použil slovo „štát“** v modernom zmysle slova. Štáty delil na kniežatstvá a republiky.
- Verí v osud, súhrn prírodných zákonov, ktoré ponúkajú ľuďom príležitosti. Tí sa slobodne rozhodujú, či ich využijú: **Odvážnym šťastie praje**.
- Najvýrečnejší teoretik **politického realizmu**.
- **Človek je egoistická bytosť**, ktorá dá vždy prednosť sebe pred druhými.
- **Účel svätí prostriedky:** v záujme verejných cieľov môže vladár klamať, kompromitovať protivníkov, vraždiť, zastrašovať, rozdávať z cudzieho...
- Machiavelli emancipoval politiku od etiky, čím vytvoril základy pre vznik politológie.
- Treba rozlišovať medzi technikou politiky (ako sa moc získava) a ideológiou (akým cieľom má moc slúžiť).

Thomas More (1478 – 1535)

- Úspešná kariéra: advokát, sudca, člen dolnej komory parlamentu, Lord kancelár.
- Problém s kráľom Henrym VII: More predniesol reč proti zvýšeniu daní na veno jeho dcéry.
- Problém s kráľom Henrym VIII: More odmietol kráľov zámer oženiť sa s druhou ženou, rozľuku Anglicka s katolíckou cirkvou, aj účasť na korunovácii novej kráľovnej.
- Bol uväznený a štatý. Neskôr bol vyhlásený za patróna právnikov.
- Napísal dielo **Utópia**, čo bol bájný ostrov v tvare polmesiaca, kde je zrušené súkromné vlastníctvo.
- Na Utópii sa ľudia živia poľnohospodárstvom, remeslami a vo voľnom čase sa vzdelávajú.
- V Utópii ostáva zachovaná inštitúcia otroctva, uznávajú aj eutanáziu a monogamné manželstvo. Zakazuje sa predmanželský styk, smilstvo sa prísne trestá
- V Utópii je veľmi málo zákonov a neuzatvárajú sa žiadne zmluvy, lebo na spoluprácu stačí priateľstvo.
- Vplyv: Thomasius Campanella, Charles Fourier...

Reformácia: Martin Luther (1483 – 1546)

- Luther bol charizmatiký človek s nestabilným prežívaním, bol precitlivený, výbušný, maniodepresívny.
- Mal zjavenie, podľa ktorého **človek nemôže byť spasený vlastným dielom**, ale iba pomocou Božej milosti.
- V roku 1517 účinkoval v známej **afére s odpustkami**.
- Luther **odmieta autoritu pápeža či akejkoľvek inej cirkevnej inštitúcie**.
- Jedinou autoritou je mu Písmo sväté (**Sola Scriptura**).
- Medzi Bohom a človekom nemusí byť žiadny prostredník: **poznatie Písma je prístupné aj laikom**, preto Luther preložil Bibliu do nemčiny.
- Aj **nespravodlivú moc či zákon treba rešpektovať**, pretože je to súčasťou Božieho plánu.
- Zárobková činnosť a **hromadenie majetku nie je hriechom**, pretože je to znak Božieho dobrodenia.

Protireformácia: Francisco de Vitoria (1480 – 1546)

- Pôsobil na španielskej univerzite v **Salamanke**.
- **Zakladateľ medzinárodného práva: ius gentium** uchoпил ako právo medzi národmi.
- Medzinárodné právo sa nedá celkom odvodiť z práva prirodzeného, pretože musí upravovať praktické potreby štátov ako diplomatické styky a medzinárodný obchod.
- V diele **De Indis** sa prihovára za práva domorodého obyvateľstva Ameriky.

Dôsledky reformácie a protireformácie

- Zvýraznila sa úloha **individualizmu a slobody svedomia**.
- Náboženské vojny viedli k tomu, že štáty sa začali uznávať, vznikla **medzinárodná zvrchovanosť štátov**.
- Takisto vznikol pojem **vnútornej suverenity**: ak má existovať mier, všetci – vrátane cirkvi – sa musia podriaďovať štátu, ktorá má najvyššiu moc (Jean Bodin).
- Spustil sa **pomalý proces odluky svetskej moci od moci cirkevnej**, ktorý sa završil vo francúzskej revolúcii.
- Protestantská etika **prispela k vzniku kapitalizmu** (Max Weber).

Historický kontext

- Pokračuje proces laicizácie. Hugo Grotius tvrdí: „*Prirodzené právo platí, aj keby boha nebolo.*“
- Upevňujú sa národné štáty, ktoré konsolidujú svoju moc do podoby osvietenského absolutizmu.
- V 18. storočí nastupuje priemyselná revolúcia, ktorá rozdelí spoločnosť na buržoáziu a proletariát

Hlavní predstavitelia:

Thomas Hobbes (1588 – 1679)

- Zažil Anglicko v čase najväčších nepokojov, čo ovplyvnilo jeho politickú filozofiu.
- Prirodzený stav: **Homo homini lupus. / Bellum omnium contra omnes.**
- Človek je rozumný egoista, preto chce vyhnúť prirodzenému stavu a zakladá štát pomocou **zmluvy**.
- Dôsledky:
 - Zmluvou sa zakladá nielen štát, ale aj národ, ktorý svoju jednotu bez štátu nevie manifestovať.
 - Ľudia v jurisdikcii štátu sú skôr poddaní ako občania.
 - **Hobbesov štát je absolutistický**, môže poddaným prikázať všetko okrem toho, aby sa sami zabili.
 - Ľudia nemajú právo na odpor, štát nemôže porušiť spoločenskú zmluvu, lebo nie je jej zmluvnou stranou.

Argumenty proti teórii spoločenskej zmluvy

- Žiadny štát nebol nikdy založený zmluvou.
- Nie všetky a nie vždy musia považovať mier za najvyššiu hodnotu.
- Spoločenskej zmluve predchádza „*pacta sunt servanda*“.
- Dobrovoľnosť uzatvorenia zmluvy implikuje možnosť jej vypovedania.
- Mentálna racionalizácia prirodzenej nutnosti.

John Locke (1632 – 1704)

- Locke bol na prax orientovaný filozof, ktorý riešil problémy od epistemológie po ústavné právo.
- Bol prísny empirik, myseľ človeka pri narodení je nepopísanou doskou – **tabula rasa**.
- Rozlišoval medzi primárnymi (objektívnymi) kvalitami (rozmer, tvar) a sekundárnymi (subjektívnymi) kvalitami (farba, vôňa, chuť).
- Pri robení praktických úsudkov človek nepotrebuje mať stopercentnú istotu, aby mohol konať.
- V **Eseji o tolerancii** obhajuje tvrdenie, že štát je laickou inštitúciou a má podporovať iba znášanlivé náboženstvá. Štát sa však nemá starať o duchovné blaho svojich občanov.
- V knihe **Dva traktáty o vláde** odmieta náboženský pôvod moci a obhajuje zmluvnú teóriu vzniku štátu.
- Prirodzený stav bol obdobím mieru a prosperity, ktoré narušilo až vynájdenie peňazí.
- Štát nie je absolutistický, ale ústavný: musí chrániť **právo na život, slobodu a majetok**.
- Občania majú **právo postaviť sa na odpor**, ak sa štát spreneverí tejto úlohe.

- Locke navrhuje **delbu moci**:
 - Zákonodarná moc: vytvára všeobecne záväzné pravidlá, nesmie sa kombinovať s výkonnou mocou;
 - Výkonná moc: pravidlá aplikuje v praxi; je to vláda kráľa + súdna moc;
 - Federatívna moc – má na starosti zahraničné vzťahy, drží ju v rukách kráľ.
- Locke je **zakladateľom politického liberalizmu**, pretože vytvoril prvú teóriu ústavného štátu, ktorý musí obmedzovať svoju moc v záujme ochrany občianskych slobôd.

David Hume (1711 – 1776)

- Dôsledný **empirik**: zákon kauzality je iba zvyk; morálka je vecou psychológie.
- Rozum je podriadený vôli: „**Rozum je a mal by byť iba otrokom vášní.**“
- **Morálny sentimentalizmus**: Morálka stojí a padá na morálnych sentimentoch, nie na nemeniteľných rozumových pravdách. Skutočným pôvodcom morálneho konania je láskavosť, súcitiť či **empatia**.
- **Humova téza**: Zo súboru výlučne faktických premís nemožno vyvodiť normatívne závery.

William Blackstone (1723 – 1780)

- Zástanca **zmiešanej formy vlády**.
- Anglický parlament je držiteľom suverenity
- Anglické common law stelesňuje múdrosť vekov.
- Pozitívne právo musí byť v súlade s tým prirodzeným.

Jeremy Bentham (1748 – 1832)

- **Pozitivist** – všetko právo je stanovené človekom;
- **Legalista** – právo by malo mať podobu zákona, nie precedensov (*common law je zaostalé*);
- **Atomista** – spoločnosť nie je nič iné len súhrnom jednotlivcov;
- **Utilitarista** – účelom zákonov či verejných politík je maximalizácia úžitku čo najväčšieho počtu ľudí.

John Austin (1790 – 1859)

- Ako prvý vypracoval ucelenú koncepciu právneho pozitivizmu.
- Právo je príkazom suveréna, ktorý je podložený vierohodnou hrozbou násillia.
- Rozlišoval medzi normami *de lege lata* a *de lege ferenda*. Úlohou právnej vedy je poznávať iba tie prvé.
- Aj keď svetské zákony protirečia tým Božím, stále ide o platné právo.

John Stuart Mill (1806 - 1873)

- Po Lockeovi najznámejší zástanca klasického liberalizmu.
- Presadzuje princíp škody: štát môže legitímne zakázať iba škodenie druhým, nie sebe samému.
- Sloboda slova je nevyhnutná pre hľadanie pravdy.
- Zástanca rovnoprávnosti žien.

Spoločenský kontext

- Vo Francúzsku vládla absolutistická monarchia konsolidovaná za Ľudovíta XIV.
- Na začiatku 18. storočia je Francúzsko najsilnejšou európskou mocnosťou.
- V 18. storočí sa v Paríži zakladajú salóny, v ktorých sa diskutuje o verejných otázkach.
- Od pol. 18. stor. sa režim začína vnímať ako spiatocnícky a škodlivý.
- Časť filozofov navrhuje reformu monarchie po vzore Anglicka, iná časť navrhuje republikanizmus.
- 14. 7. 1789 prepukla Veľká francúzska revolúcia.

Všeobecné črty filozofie

- Na rozdiel od renesančnej filozofie je otvorená politická a reformná.
- Osvietencom ide o zmenu neznesiteľného spoločenského systému – *ancien régime*.
- Osvietenci začali periodizovať dejiny: temný stredovek vs. novovek ako obdobie svetla.
- Osvietenci boli optimisti, verili v pokrok, ktorý prinesie veda, technika a vzdelanie.

Hlavní predstavitelia:

François-Marie Arouet – Voltaire (1694 – 1778)

- Nemá vlastné originálne myšlienky, ale má obrovský literárny talent, pomocou ktorého filozofiu šíri.
- V diele **Filozofické listy o Angličanoch** oceňuje anglickú politickú slobodu a kritizuje francúzsku skorumpovanú vládu.
- V **Eseji o mravoch a duchu národov** tvrdí, že Európa nie je celým svetom a kresťanstvo nie je jediným (správnym) náboženstvom.
- Je kritický voči katolíckej cirkvi, ale rovnako aj proti ateizmu. Uznával „rozumné náboženstvo“.

Encyklopedisti

- *Encyklopédia vied, umení a remesiel* mala nahradiť náboženstvo a filozofiu „storočím vedy“.
- Vedecké poznanie smeruje k pokroku a blahobytu celého ľudstva.
- Encyklopédia sa rýchlo šírila medzi vzdelancami, aj keď bola zakázaná. Prispela k revolúcii.
- Hlavným prispievateľom bol **Denis Diderot**, ktorý napísal vyše 1000 hesiel.

Charles Luis de Secondat Montesquieu (1689 – 1755)

- Jeho kniha **Perzské listy** je cestopisnou satirou, v ktorej nekompromisne kritizuje francúzske mravy.
- Najdôležitejším dielom je **Duch zákonov**, ktorý obsahuje deskriptívne i preskriptívne prvky.
- Deskripcia: Zákony každého národa odrážajú súhrn špecifických (politických, kultúrnych, geografických, klimatických...) faktorov, ktoré podmieňujú ich obsah.
- Preskripcia: Ústava by mala **deliť moc** na zákonodarnú, výkonnú a súdnu, aby takto chránila občiansku slobodu. Pritom v republikách sú **sudcovia iba ústami zákona**.
- Montesquieu je **legalista** podobne ako Bentham: všetko právo má mať podobu zákona.

Jean Jacques Rousseau (1712 – 1778)

- Rousseau išiel proti osvieteniskému prúdu; tvrdil, že historický vývoj je degeneratívny, nie progresívny.
- V diele **Rozprava o vedách a umení** obhajuje tézu, že ľudia sa rodia morálne dobrí, avšak kazí ich moderná spoločnosť. Oslobodenie vidí v návrate k prírode a emóciám.
- V diele **Rozprava o pôvode nerovnosti medzi ľuďmi** tvrdí, že prirodzený stav bol zlatým vekom ľudstva, ktorý skončil vtedy, keď človek vynášiel súkromné vlastníctvo. Ide o predzvesť komunizmu.
- V diele **Spoločenská zmluva** tvrdí, že:
 - Štát by mal vzniknúť na základe zmluvy a mal by mať formu priamej demokracie na spôsob klasických Atén.
 - Ľudia na ľudovom zhromaždení sú nositeľom suverenity, spolu vytvárajú **všeobecnú vôľu**, ktorá je viac ako vôľa všetkých. Je to vôľa zameraná na dosahovanie spoločného dobra.
 - Ľud si môže zriadiť výkonnú moc, ale na ňu nedokáže preniesť svoju suverenitu.
- V románe **Emil** odporúča, aby sa deti vychovávali v súlade s ich prirodzenosťou a aby boli chránené pred zhubným vplyvom spoločnosti

Emmanuel Joseph Sieyès (1748 – 1836)

- Treba rozlišovať medzi **konštituujúcou** a **konštituovanou** mocou.
- Konštituujúca moc je neobmedzená, existuje pomimo ústavy a patrí ľudu.
- Konštituovaná moc je obmedzená, podlieha limitom ústavy a patrí riadne ustanovenému parlamentu.
- Ak ústavné rozloženie moci neodráža skutočnú moc ľudu („*tretieho stavu*“), ten má právo pomocou mimoriadneho zhromaždenia uznieť sa na novej ústave.
- Každý národ má právo nahradiť existujúcu ústavu ústavou novou.

Alexis Charles Henri Clérel de Tocqueville (1805 – 1859)

- V knihe **O demokracii v Amerike** skúma a hodnotí politický systém v Spojených štátoch, ktorý sa radikálne odlišuje od tých v Európe.
- Medzi **pozitíva** americkej demokracie radí symbiózu medzi rovnosťou a slobodou a občiansku angažovanosť Američanov.
- Medzi **negatíva** radí tendenciu ku konformizmu, priemernosti a konzumu. Vláda väčšiny sa navyše môže premeniť na tyranu.
- Demokracia je nevyhnutnosť, preto **treba posilňovať** politickú zodpovednosť jednotlivca, decentralizáciu moci, nezávislosť súdnictva, slobodu tlače, náboženstvo a vzdelávanie.

Všeobecný kontext

- K zjednoteniu nemeckých krajín a miest do jedného národného štátu došlo až v roku 1871.
- Nemecká novoveká filozofia je charakteristická silným príklonom k racionalizmu, autori ako Spinoza a Leibniz používali vo svojich knihách striktné matematické a logické postupy.
- Začiatkom 19. storočia sa nemecká filozofia odkláňa od racionalizmu, ktorý bol v tom čase reprezentovaný najmä francúzskym osvietenstvom. Pravda netkvie v rozume, ale v histórii.
- Johann Gottfried Herder (1744 – 1803) tvrdí, že pre človeka je určujúci národ („Volk“), v ktorom žije. Prispel tak k vzniku nacionalizmu a k moderným národným štátom.
- Gustav Hugo (1764 – 1844) odmietol univerzálnu koncepciu práva, pretože právo je charakteristické pre život konkrétneho národa v konkrétnom období. Jusnaturalizmus tak vystriedal v Nemecku právny pozitivismus.

Kritický idealizmus: Immanuel Kant (1724 – 1804)

- Kant je vrcholným predstaviteľom racionalistickej verzie prirodzeného práva.
- Kant sa narodil a žil v Königsbergu (Kaliningrad), bol veľký pedant a puntičkár, domased, starý mládenec.
- Vo svojom predkritickom období sa venoval kozmologickým úvahám, navrhol teóriu vzniku vesmíru.
- Vo svojom najdôležitejšom **kritickom období** sa venoval metafyzickým úvahám, ktoré ho preslávili.
- V knihe **Kritika čistého rozumu** formuloval základné tézy tzv. kritického idealizmu:
 - Všetko poznanie je buď **aposteriórne** (zmyslové, zo skúsenosti) alebo **apriórne** (rozumové, vrodené).
 - Apriórne poznanie je formou poznania: Formou zmyslovosti je čas, priestor a kauzalita. Formou rozumového poznania sú zákony logiky.
 - Apriórne poznanie vychádza vždy zo subjektu: ak zanikne človek, zanikne aj čas...
 - V dôsledku uvedeného ľudia poznávajú iba **javy**, pravá podstata vecí (**vec o sebe**) im ostáva skrytá.
- Z knihy **Kritika praktického rozumu** vyplýva:
 - Čistá morálka má podobu apriórnych zákonov rozumu, nie podobu morálnych sentimentov.
 - Ide o tzv. **kategorický imperatív**: „Konaj tak, aby maxima tvojej vôle vždy mohla byť zároveň princípom všeobecného zákonodarstva.“ Alebo: „Konaj tak, aby si ľudstvo v sebe i v osobe každého druhého používal vždy ako účel a nikdy nie iba ako prostriedok.“
 - Skutočne morálne konať môžeme iba z povinnosti, ktorú nám ukladá vlastný rozum.
 - Morálne konanie je teda dôsledkom sebaobmedzenia, ide o prejav **morálnej autonómie**.
 - Úlohou pozitívneho práva je maximalizovať slobodu jednotlivca zlučiteľnú so slobodou ostatných.
 - Kant zastáva teóriu odplaty: účelom trestu je odčiniť vinu páchatela, nie odstrašiť ostatných.
- V knihe **Kritika súdnosti** Kant podáva teleologický výklad prírody a tvrdí, že krása je objektívnou kategóriou nezávislou od subjektívneho vkusu.

Poklasická filozofia: Arthur Schopenhauer (1788 – 1860)

- Pochádzal z bohatej obchodníckej rodiny, veľa cestoval, mal komplikovanú povahu, sklon k depresiám...
- Vo svojom kľúčovom diele **Svet ako vôľa a predstava** vysvetľuje hlavné črty svojej filozofie:
 - **Voluntarizmus**: podstatou sveta je vôľa, chcenie, ktoré je vlastné organickej i anorganickej prírode
 - **Iracionalizmus**: vôľa je slepá, nemá účel, rozum je jej otrokom, kľúčové je, čo chceme, nie to, čo vieme.
 - **Pesimizmus**: život pozostáva z neustáleho uspokojovania potrieb, ktoré nemá konca ani účelu.
 - **Idealizmus**: jednotlivci sú pominuteľní, ich idea (druh) však ostáva večná. Najlepšie ju zachytáva umenie.
- V eseji **O slobode vôle** Schopenhauer háji striktný determinizmus: ľudia nemajú slobodnú vôľu.
- V eseji **O základe morálky** Schopenhauer tvrdí, že základom morálky je súcitiť, nie rozum.
- Úlohou práva je odstrašovať ľudí od páchania určitých skutkov na základe ukladania trestov.

Poklasická filozofia: Friedrich Nietzsche (1744 – 1900)

- Narodil sa do rodiny pastora, ako 24 ročný sa stáva profesorom filológie, neskôr sa nervovo zrúti a stará sa o neho matka so sestrou.
- Dielo je má zväčša podobu brilantne napísaných aforizmov, je útržkovité a nedokončené.
- **Prehodnotenie všetkých hodnôt**: FN sa kriticky stavia voči konvenčnej morálke (a kresťanstvu), ktoré degenerujú ľudského ducha a telo.
- **Nadčlovek**: človek oslobodený od autorít a mravov, má vlastnú morálku, ovláda svoje slabosti, nepodlieha vášňam, raduje sa zo života a rozširuje svoju moc.
- **Genealogický prístup**: nemáme skúmať objektívnu platnosť morálky a práva, ale historické okolnosti jeho vzniku, napr. nie je dôležité či Boh existuje, ale prečo ľudia v neho veria.

Historicko-právna škola: Friedrich Carl von Savigny (1779 – 1861)

- Historicko-právna škola je romantickou reakciou na francúzsky osvietený racionalizmus.
- Neexistujú univerzálne platné právne princípy odvodené z rozumu, pretože každý národ má osobitného ducha – **Volksgeist**, ktorý sa vynára v histórii, tradíciách a podvedomých inštinktoch.
- Takto sa do právneho myslenia dostáva **patriotizmus, mysticismus a kolektivismus**.
- Savigny v článku **O povolaní našej doby k zákonodarstvu a jurisprudencii** formuluje nasledujúce tézy:
 - Vystupuje proti kodifikácii nemeckého občianskeho práva na spôsob *Code Napoleon*.
 - Právo sa vyvíja organicky, pomaly, skôr sa hľadá, ako tvorí.
 - Preto je dominantným prameňom práva obyčaj, nie zákon, ktorá lepšie reflektuje *Volksgeist*.
 - Vo vyspelejšej spoločnosti sa *Volksgeist* prejavuje v právnej vede.
 - Savigny je autorom metodológie výkladu práva, ktorá sa používa dodnes.

František Weyr (1879 – 1951)

- V roku 1919 sa stáva prvým dekanom novozaloženej Právnickej fakulty Masarykovej univerzity v **Brne**.
- V roku 1920 vydáva **Základy filosofie právní**, v ktorých rozoberá epistemológiu (noetiku) noriem a práva.
- V roku 1936 vydáva knihu **Teória práva**, v ktorej svoje filozofické východiská trochu zmiernil.
- Bol v ostrom teoretickom konflikte s profesormi pražskej fakulty („tradičná právna veda“).
- Napísal vyše 900 textov.
- Spolupodieľal sa na príprave prvej československej ústavy.

Hans Kelsen (1881 – 1973)

- Jeho habilitačná práca *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* z roku 1911 nenachádza veľké pochopenie. Išlo vraj o knihu „výstrednú svojou formalistickou metódou, plnú prázdnych tautológií“.
- Celosvetový ohlas získava až kniha *Reine Rechtslehre* z roku 1934, ktorú o rok predtým vydal v češtine pod názvom **Ryzí nauka právní**.
- S Weyrom mali takmer rovnakú koncepciu práva, hoci ju vypracovali nezávisle od seba.
- Napísal vyše 400 textov.
- Spolupodieľal sa na tvorbe rakúskej ústavy.
- Bol **autorom myšlienky ústavného súdu**, osobitnej inštalácie, ktorá mala chrániť ústavnosť.
- Kvôli nacizmu musel emigrovať (Viedeň, Kolín, Praha, Ženeva) až napokon skončil v Berkeley.

Základná charakteristika myšlienkového prúdu

- Weyrove a Kelsenove učenie je je **všeobecnou normatívnou teóriou pozitívneho práva**:
 - **všeobecnou**, pretože vypracúva koncepty relatívne nezávislé od historicky platného práva;
 - **normatívnou**, pretože skonstrastňuje rozdiel medzi svetom faktov a svetom noriem;
 - **teóriou**, pretože preferuje poznávajúcu funkciu právnej vedy pred praktickými potrebami právnikov;
 - teóriou **pozitívneho práva**, pretože úvahy *de lege lata* považuje za nevedecké, za politiku.

Všeobecnosť právnej teórie

- Kelsen, ale najmä Weyr vychádzali z transcendentálnej filozofie Immanuela Kanta.
- Pojmy ako norma, povinnosť, trest, vina... sú vrodené ľudskému intelektu, je to **apriórna** forma poznania.
- Právna veda teda dospieva k **univerzálnym** poznatkom platným pre všetky právne poriadky.
- Právna veda sa **dištancuje od empirických vied** ako je sociológia, história, psychológia či politológia.
- Dokonca ani štát nie je sociálnou realitou, ide len o personifikáciu právneho poriadku. **Štát = právo**.
- Právny poriadok má podobu **pyramídy**, na ktorej vrchole je *Grundnorm*, základná norma.
- **Grundnorm** je hypotetický predpoklad, bez ktorého sa nedá odôvodniť platnosť žiadneho právneho aktu.
- **Dynamické hľadisko**: tvorba zákonov je uplatňovaním ústavy, rozhodovanie súdov je uplatňovaním zákonov, exekúcia je uplatňovaním súdnych rozsudkov.
- Právna teória si všíma **formálne** kvality práva.

Normatívnosť právnej teórie

- David Hume tvrdil, že z popisných viet nemožno priamo odvodiť vety normatívne (**Humova téza**).
- Immanuel Kant rozlišoval medzi svetom faktov – bytím (**Sein**) – a svetom noriem – maťím (**Sollen**).
- V ríši faktov vládne zákon kauzality, zatiaľ čo v ríši práva vládnu **normy**.
- Právne normy možno použiť ako **interpretačné schémy** ľudského konania.
- Právna norma má podmienkovú štruktúru: **$P \rightarrow Q$** .
- To, či existuje právna povinnosť, dokážeme odvodiť z toho, či má za jej nesplnenie nasledovať **sankcia**.
- Podľa Kelsena každá právna **norma je adresovaná štátnemu orgánu**, ktorý je poverený ju vynucovať. Občania a občianky sú až sekundárne subjekty.

Teória

- Slovo „teória“ pochádza z gréckeho „*teorein*“, čo znamená **dívať sa** (teátrum ako divadlo).
- Slovo „prax“ pochádza z gréckeho „*prattein*“, čo znamená **konať** alebo diať sa.
- Podľa Weyra teória nie je slúžkou praxe, pretože musí byť **objektívna a nezaujatá**.
- Neexistujú objektívne praktické potreby života, ale vždy iba subjektívne egoistické záujmy.
- Tradičná právna veda ospravedlňuje existujúci právny stav, čo je vedecky neakceptovateľné.
- Znakom „ponižujúceho“ postavenia vedy je aj to, že prevládajúcim druhom právnickej literatúry je „komentár“
- Podľa Weyra aj rímskoprávna veda bola „*chatrná a primitívna*“, pretože sa miešala s praxou.

Teória pozitívneho práva

- Právne poznávanie musí byť **rydze**, preto sa zrieka hodnotových úsudkov o tom, či je právo dobré alebo zlé.
- **De lege lata** (právo, aké je) – je predmetom objektívneho vedeckého poznávania.
- **De lege ferenda** (právo, aké by malo byť) – je predmetom subjektívnej tvorby práva, teda politiky.
- Kelsen: „**Spravodlivosť je iracionálny ideál... ľudskému poznaniu ostáva neprípustný.**“
- Každá **spravodlivosť je vždy iba relatívna**. Weyr: „*Spravodlivosť normy meriame (hodnotíme) inou normou.*“
- Vedecké **poznanie má svoje hranice**. Tam, kde končí intelekt, začína vôľa.

Kritika

- Kantovské apriórne formy poznávania sú prežitým konceptom. Moderná fyzika spochybňuje aj zákon kauzality.
- O to menej možno hovoriť o apriórnosti právnych pojmov. Niektoré kultúry napr. nepoznajú pojem povinnosti.
- Poznávanie nie je iba odrazom reality, pretože ľudia sa nezhodnú na tom, čo je na realite dôležité a významné.
- Právna veda sa zaoberá interpretáciou práva, ktorá nie je vedeckým poznávaním, pretože sa riadi viac praktickými ako epistemickými kritériami.

Pojmová mapa

- V právnej filozofii sa odlišujú tri základné prúdy myslenia: **pozitivismus, jusnaturalizmus a realizmus**.
- Tieto tri prúdy sa však medzi sebou vymedzujú v dvoch odlišných debatách:
 - Aký je vzťah morálky a práva? Podľa pozitivismu náhodný, podľa jusnaturalizmu nevyhnutný.
 - Aký je vzťah medzi **law in books** a **law in action**? Podľa realizmu náhodný, podľa pozitivismu nevyhnutný.
- Sociologické prúdy v právnom myslení a osobitne americký právny realizmus sú **revoltou proti právnemu formalizmu**. Svet oficiálnych papierových pravidiel má na skutočný život práva len nepatrný dosah.

Európa

Sociológia práva

- Je to sociológia aplikovaná na právne pravidlá, inštitúcie a praktiky. Nejde o právnu filozofiu, ale sociológiu.
- **Henri Lévy-Bruhl** (1884 – 1964), francúzsky sociológ a právnik, tvrdí, že:
 - Každá spoločnosť má svoje právo bez ohľadu na to, či žije v štátnom útvare.
 - Každá spoločenská skupina má svoje právo, takže v spoločnosti neplatí len jedno právo (**pluralizmus**).
 - Právo sa manifestuje cez **systém sankcií**, ktoré skupina ukladá jednotlivcom.
 - Právne pravidlá sa neprestajne modifikujú, sú dynamické a nedajú sa zafixovať v zákonníku.
 - Právna veda má používať **sociologické metódy** ako je štatistika a anketa.
- **Émile Durkheim** (1858 – 1917), najvýznamnejší francúzsky sociológ, tvrdí, že:
 - Spoločenské fakty sú objektívne a nezávislé od vedomia a konania konkrétnych jednotlivcov.
 - Spoločnosť má vlastné procesy a štruktúry, má napr. aj tzv. „**kolektívne vedomie**“.
 - Deľba práce zvyšuje nielen produktivitu, ale aj **solidaritu**, a teda aj integritu spoločnosti.
 - Externým prejavom solidarity, resp. morálky, sú formalizované právne pravidlá.
- **Eugen Ehrlich** (1862 – 1922), rakúsky právny mysliteľ:
 - Napísal knihu **Základy sociológie práva**, v ktorej ako prvý hovorí o „**živom práve**“.
 - „Len to, čo vstupuje do života, je žijúcou normou. To ostatné je len učenie, dogma alebo teória.“

Psychologizujúce prúdy v právnom myslení

- **Leon Petrażycki** (1867 – 1931), pôvodom ruský právny filozof, tvrdí, že:
 - Právne javy spočívajú v psychických procesoch.
 - Jedinou zaručenou vedeckou metódou skúmania práva je **introspekcia**.
 - Právna veda môže používať aj **experiment**, napr. umelo vyvolané rozhorčenie nad nespravodlivosťou.
 - Pre právo je kľúčové **autonómne normatívne presvedčenie**, ktoré sa môže odlišovať od oficiálneho práva.

Záujmová jurisprudencia

- Vznikla na prelome 19. a 20. storočia v Nemecku ako reakcia na právny pozitivizmus a legalizmus.
- V Nemecku mala veľkú ohlas a po 2. svetovej vojne ovplyvnila vznik hodnotovej jurisprudencie.
- Zakladateľom sa stal nemecký právnik **Philipp Heck** (1858 – 1943), podľa ktorého:
 - Zákony nedávajú odpoveď na všetky právne problémy.
 - Zákony vyjadrujú ani nie tak presné pravidlá, ako skôr zákonodarcom chránené **záujmy**.
 - V prípade konfliktu záujmov má sudca dať prednosť tomu, ktorému dal prednosť zákonodarcu.
 - Záujmová jurisprudencia obmedzuje sudcovu diskreciu; sudca je zákonodarcov „rozmýšľajúci spoločník“.
- Podobnú teóriu vypracoval aj francúzsky právnik **François Gény** (1861 – 1959), podľa ktorého:
 - Medzery zákona treba vyplňať pomocou právnej **obyčaje**, ktorá reflektuje spravodlivosť a prospešnosť.
 - Ak súdu ostane priestor voľnej úvahy, má ho vyplniť právnymi **princípami** a následne **analogiou**.
 - V zložitých prípadoch má súd hľadať **rovnováhu záujmov**, ktorú zákonodarcu určil v prípadoch podobných.

Hnutie voľného práva

- Založil ho **Hermann Kantorowicz** (1877 – 1940), ktorý vo svojom pamflete **Boj o právnú vedu** (1906) napísal:
 - Súdny treba oslobodiť od „sudcovskej megalománie“, predsudku, že zákon pozná odpoveď na každý prípad.
 - „Právny poriadok má toľko medzier, koľko má slov.“
 - Medzery treba vyplňať tzv. „voľným právom“ – sudca má rozhodnúť, akoby bol rozhodol zákonodarcu.
 - Voľné právo je prirodzené právo 20. storočia, nie je však univerzálne, ani priamo odvodené z prírody.
- Škola voľného práva mala najväčší rozmach v 20-tych rokoch 20. storočia počas rapidnej inflácie.
- Voľnú interpretáciu neskôr zneužili aj nacisti pri výklade hodnotových termínov nenacistického práva.
- Škola voľného práva však odmieta bagatelizáciu zákonov na spôsob amerického realizmu.

USA

Americká sociologická jurisprudencia

- Východiskom je americká **pragmatická** filozofia, ktorá tlmočí teoretickú diskusiu o dobre a pravde do praktickej diskusie o úžitku a výhodnosti.
- Americkú sociologickú jurisprudenciu založil **Roscoe Pound** (1870 – 1964), podľa ktorého:
 - Treba rozlišovať medzi **law in books** a **law in action**.
 - Právo je nástroj sociálnej kontroly uspokojujúci ľudské záujmy, medzi ktorými právnici hľadajú rovnováhu.

- Ďalším predstaviteľom je **Benjamin Nathan Cardozo** (1870 – 1938), podľa ktorého:
 - Sudca musí pri vážení záujmov zobrať do úvahy „logiku, históriu, obyčaj, užitočnosť a prijaté štandardy správneho správania“.
 - Nasledovanie precedensov treba vyvažovať ohľadom na ekvitu a férovosť.
 - Právo je súbor princípov a dogiem, o ktorých sa dá predpokladať, že budú základom budúcich rozhodnutí.
 - Právo je nielen predpoveďou, ale aj normou, pretože obmedzuje voľnú úvahu súdov.
- Ďalším predstaviteľom je **Oliver Wendell Holmes** (1841 – 1935), ktorý povedal:
 - „Život práva je zbytočné hľadať v logike, lebo spočíva v skúsenosti.“
 - „Dalo by sa uvítať, ak by každé slovo s morálnym významom mohlo byť z práva vylúčené.“
 - Na právo treba pozeráť očami „zlého človeka“, ktorého zaujímajú predpovede súdnych rozhodnutí (**predikčná teória práva**).

Americký právny realizmus

- Zakladateľ realizmu **Karl Nickerson Llewellyn** (1893 – 1962) je právny skeptik, podľa ktorého platí:
 - „Kým súd nerozhodne, nikto nevie, čo je právo.“
 - Treba rozlišovať medzi **reálnymi** a **papierovými** pravidlami, tie prvé sú vyjadrením zabehnutej súdnej praxe, tie druhé môžu slúžiť nanajvýš ako základ predikcie súdneho rozhodnutia.
 - Štátne orgány nemusia brať na papierové pravidlá žiadny ohľad.
 - Predikčná teória práva nie je o definícii práva, ide o základný referenčný bod právnej vedy.
- Ďalší známy realista **Jerome Frank** (1889 – 1957) v knihe **Právo a moderné myslenie** (1930) napísal:
 - Súdne rozhodnutia sú podmienené iracionálnymi faktormi, ako napr. emócie či predsudky, takže sú takmer nepredvídateľné. Odôvodnenie rozhodnutia je iba jeho *ex post* racionalizácia.
 - Túžba po právnej istote je pozostatkom bezhraničnej dôvery dieťaťa v otcovskú autoritu.
 - Tejto túžby by sme sa však mali vzdať, pretože pre moderné právo je typická skôr **zmena**.
 - Na mieste je aj **skepsa voči faktom**: Predikčná teória práva nie je adekvátne, pretože aj keby sme vedeli, aké pravidlá aplikuje súd na náš prípad, nemôžeme vopred vedieť, aké fakty sa podarí pred súdom dokázať.

Smerom na sever: americký vs. škandinávsky realizmus

- Spoločným znakom oboch vetiev realizmu je snaha o redukciu práva na súbor objektívne poznateľných faktov: právo nemá ideálnu dimenziu, neskladá sa z noriem, ale iba z faktickej spoločenskej praxe.
- Odlišné znaky:
 - *Vzťah k právnemu formalizmu*: americkí realisti ho kritizujú, zatiaľ čo škandinávski ho popisujú.
 - *Filozofické východiská*: americkí realisti vychádzajú z pragmatizmu, škandinávski vychádzajú z I. Kanta.
 - *Profesijné zameranie*: americkí sú povoláním právnici, Škandinávci sú zväčša profesionálni akademici.
 - *Predmet skúmania*: americkí realisti skúmajú najmä súdnu prax, Škandinávci skúmajú právne pojmy.

V hlavných úlohách

- **Axel Hägerström** (1868 – 1939) – profesor morálnej filozofie na univerzite vo švédскеj Uppsale, zakladateľ. Najznámejšie diela: *Inquiries into the Nature of Law and Morals* a *Philosophy and Religion*.
- **Vilhelm Lundstedt** (1882 – 1955) – profesor občianskeho a rímskeho práva v Uppsale, člen druhej komory švédskeho parlamentu, advokát. Najznámejšie dielo: *Legal Thinking Revised*.
- **Karl Olivecrona** (1897 – 1980), profesor procesného práva v Lundte. Najznámejšie dielo *Law as Fact*.
- **Alf Ross** (1899 – 1979) – profesor ústavného a medzinárodného práva v Kodani, neskôr aj sudca ESLP. Najznámejšie dielo: *On Law and Justice*.

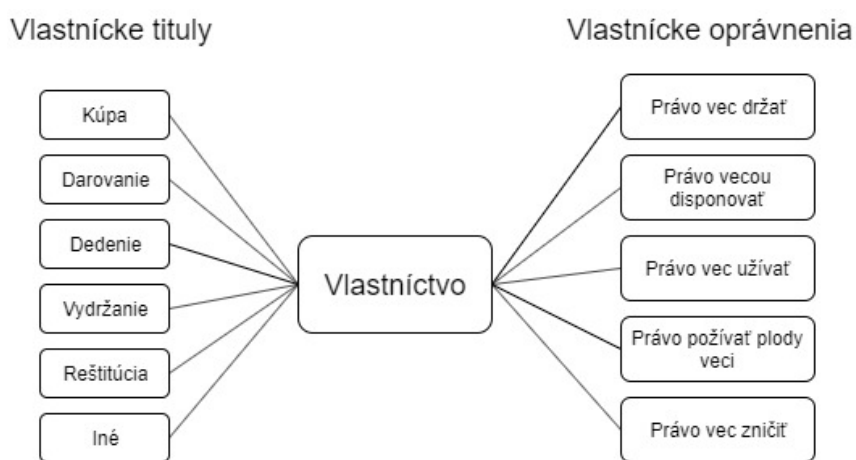
Hlavné črty škandinávského realizmu

Mimo pravdu a nepravdu

- Podľa Hägerströma sa morálka nedá vedecky poznávať, pretože predmetom vedeckého poznávania môžu byť iba fakty, teda v časopriestore rozložená a zmyslami uchopiteľná realita.
- Objektívne pravidlá morálky by mali byť nezávislé od subjektívnej ľudskej mysle, také však neexistujú.
- Hägerström tak ako prvý formuluje teóriu **morálneho nonkognitivismu** – morálnym tvrdeniam nedokážeme pripisovať pravdivostné hodnoty, nie sú ani pravdivé, ani nepravdivé.
- Veda dokáže popisovať jedine sociologický či psychologický vznik morálnych presvedčení, nedokáže však overovať ich obsah. Morálka sa teda dá skúmať iba **genealogicky**.

Právo ako mágia

- Podľa Hägerströma slová majú význam iba vtedy, keď odkazujú na zmyslami uchopiteľné objekty: význam slov spočíva v reprezentácii vonkajšieho sveta.
- Právne termíny teda nemajú žiadny význam, pretože neodkazujú na vonkajší svet, ale na svet noriem.
- Právne termíny fungujú ako zaklínadlá, právne procedúry sú magické rituály. Človek presvedčený, že „je v práve“, má pocit, akoby sa opierať o neporaziteľnú moc.
- Alf Ross tvrdí, že aj keď právne termíny neodkazujú na vonkajšiu realitu, plnia dôležitú funkciu, pretože v prehľadnej podobe prezentujú komplexné súbory pravidiel.
- Napr. pojem vlastníctva spája rôzne spôsoby nadobudnutia vlastníctva s rôznymi vlastníckymi oprávneniami.

Právo ako stroj

- Právo sa však od mágie odlišuje podstatným spôsobom: stojí za ním organizovaná moc štátu.
- „Právny poriadok nie je nič iné ako spoločenská mašinéria, v ktorej úlohu ozubených koliesok hrajú ľudia.“ A. H.
- „Bez organizovanej sily by neexistovala ani distribúcia majetku, hranice medzi mojím a твоjím, nijaká ochrana spoločného či štátneho vlastníctva.“ K. O.
- Strach z trestu na nás pôsobí, aj keď si ho neuvedomujeme. Človek sa preto vzdáva nielen protiprávneho správania, ale aj myšlienky, že by sa ho vôbec dopustil.
- Jazyk práv a povinností ma **sugestívnu silu**.

Právo ako fakt

- Škandinávci kritizovali voluntaristickú teóriu práva, o ktorú sa opieral právny pozitivizmus 19. storočia.
- Právo nie je prejavom vôle (voluntarizmus), pretože:
 - Ak je právo vôľou štátu, potom ide o definíciu v kruhu, keďže sám štát je vymedzený pomocou práva.
 - Právo nie je ani vôľou všetkých, pretože žiadny zločinec netúži po tom, aby ho postihol zákonný trest.
 - Predmetom vôle môže byť len to, čoho sme si vedomí, no jednotlivci nemajú adekvátnu znalosť práva.
 - Znalosť práva nemajú ani zákonodarcia, ktorí zvyčajne hlasujú o zákonoch bez toho, aby si ich čítali.
- Záver kritiky: Pre platnosť práva nie je určujúci prejav vôle nikoho, určujúce je završenie právnej procedúry.
- Alf Ross tvrdí, že predmetom vedeckého poznávania práva je sudcovská prax, ktorá sa dá predvídať.
- Rossova predikčná teória práva sa však odlišuje od amerického realizmu v dvoch bodoch:
 - Ross dáva dôraz na introspekciu, všíma si, čo si sudcovia myslia, akú majú ideológiu.
 - Ross si myslí, že právne pravidlá skutočne tvoria základ súdneho rozhodnutia, súdy nekonajú svojvoľne.

Hodnotenie: Slabá teória vedúca k škodlivej praxi?

- Epistemológia škandinávského realizmu je zastaralá: poznávanie nie je iba reflexívnym odrazom reality v našom vedomí, pretože poznávajúci subjekt sa musí rozhodnúť, čo a ako chce vôbec spoznávať.
- Morálny nonkognitivismus nie je výzvou na páchanie zla. To, že nevieme zistiť, ktoré morálne tvrdenie je pravdivé, neznamená, že sa máme správať nemorálne.

Terminológia

- Fašizmus sa bežne chápe ako všeobecný termín zastrešujúci obidve z uvedených ideológií.
- Niekedy sa fašizmus a nacizmus chápu ako synonymá.
- Napriek tomu však existujú medzi nimi rozdiely:
 - Fašizmus vznikol v Taliansku, prioritu dával štátu pred národom, presadzoval korporativizmus, vodca (*Duce*) bol obmedzený kolektívnym orgánom - Veľkou fašistickou radou
 - Nacizmus vznikol v Nemecku, prioritu dával národu pred štátom, bol silno rasistický a antisemitský, vodca (*Führer*) mal neobmedzenú moc.

Všeobecná charakteristika

- Ide o **totalitné ideológie**, ktoré kladú záujmy celku nad záujmy jednotlivcov.
- Ide o radikálnu **opozíciu voči ideálom Francúzskej revolúcie**: slobody, rovnosti a bratstva.
- Presadenie týchto ideológií v praxi znamená koniec volieb, parlamentarizmu, ľudských práv, právneho štátu...
- **Palingenéza**: všeobecný pocit spoločenského úpadku spojený s predstavou, že celý svet treba vybudovať úplne nanovo, že treba vyformovať nového človeka, ktorý bude cnostne slúžiť štátnym a národným záujmom.
- Fašistická a nacistická filozofia je protirečivá. Jej úlohou bolo opodstatniť panstvo založené na svojvôli a násilí.

Historický kontext

Taliansko

- **Benito Mussolini** (1883-1945) založil fašistickú stranu, ktorá v roku 1921 získala iba malý zlomok poslaneckých mandátov v talianskom parlamente
- Mussolini však okrem toho vytvoril fašistické úderné oddiely, ktoré rozdúchávali násilie v uliciach. Známy je **pochod na Rím** z roku 1922, v rámci ktorého fašisti obsadili Rím bez odporu polície.
- Vo voľbách v roku 1924, pre ktoré boli typické volebné podvody a zastrašovanie, získal až 65 % hlasov.
- V roku 1925 bola vyhlásená diktatúra, v roku 1926 boli zakázané všetky nefašistické strany.
- Fašisti mali podporu verejnosti: budovali priemysel, zatočili s mafiou, garantovali spoločenskú stabilitu, vychádzali s katolíckou cirkvou, kráľovským dvorom i dôstojníckym zborom.
- Mussoliniho popularita začal upadať po vstupe do druhej svetovej vojny.

Nemecko

- **Adolf Hitler** (1889-1945), neúspešný maliar a vojnový veterán, sa v roku 1921 stáva predsedom **NSDAP**.
- V novembri 1923 sa v Mníchove neúspešne pokúsil o štátny prevrat („**Pivný puč**“). Súdny proces z neho spravil známu postavu v celom Nemecku, navyše počas dvojročného pobytu vo väzení napísal **Mein Kampf**.
- NSDAP vo voľbách v roku 1928 získala 2,6 % hlasov, vo voľbách v roku 1930 to bolo 18,3 % hlasov a v roku 1932 to bolo až 33,1 %.

- Hoci Hitler v januári 1933 získal kancelársky post, vynútil si predčasné voľby, v ktorých získal 43,9 %.
- Podpálenie Ríšskeho snemu bolo zámenkou na prijatie zmocňovacieho zákona, čím si Hitler zabezpečil diktátorské právomoci. Po smrti prezidenta v roku 1934 kumuloval v sebe všetky najvyššie štátne funkcie.
- Počas **Noci dlhých nožov** na jar 1934 sa zbavil svojho rivala, vodcu SA, Ernsta Röhma spolu s 85 ďalšími ľuďmi.
- V septembri 1935 sú prijaté norimberské rasové zákony.
- V roku 1938 si Hitler anektuje Rakúsko a časť ČSR, v roku 1939 útočí na Poľsko.

Základné tézy fašizmu

- **Totalitarizmus:** Štát je totálny, existuje pred národom. V štáte nie je žiadna opozícia, ale jednota. Štát preniká do všetkých sfér spoločnosti, kontroluje občana „od šiestich do šesťdesiatich rokov“.
- **Kolektivismus:** „Jednotlivec vo Fašistickom Štáte nie je anulovaný, ale zmnohonásobený presne tak, ako vojak vo vojenskom pluku nie je stratený, ale znásobený počtom svojich spolubojovníkov.“
- **Elitárstvo:** Masy občanov musí viesť „vševetúca elita“ národa na čele s „energickým“ vodcom (Duce), ktorý „jediný“ chápe a vyjadruje „skutočnú vôľu ľudu“.
- **Korporativizmus:** občania sú nútení vstupovať do korporácií, ktoré majú spravovať občiansky, politický i ekonomický život. Takto sa občan nebadane dostáva pod kontrolu štátu a tvorí sa ilúzia jednotnosti.

Základné tézy nacizmu

- **Rasizmus:** Existujú **nadradené rasy** (Árijci) a **podradné rasy** (Židia). Rozlišujúcim znakom je krv, ktorá nie je len biologickou kategóriou. Krv určuje aj mentálne, kultúrne či morálne kvality človeka.
- **Antisemitizmus:** Židia sú zodpovední za buržoázne revolúcie, ale takisto aj za revolúcie komunistické.
- **Rasová hygiena:** zavádza sa nielen **eugenický** program (program šľachtenia nadradenej rasy), ale aj **genocídne** programy zamerané na vyhladenie podradných rás.
- **Sociálny darvinizmus:** Rozlišovanie medzi právom, politikou a morálkou nie je dôležité, keďže to všetko slúži záujmom Árijcov. Nacisti presadzujú dekadentné poňatie prirodzeného práva (**právo ako moc silnejšieho**).
- **Vodcovský princíp (Führerprinzip):** Vodca je génus, ktorý dokáže vycítiť, čo si žiada duch národa (*Volksgeist*). Preto v sebe kumuluje najvyššiu moc a nikomu sa nezodpovedá. Voľby a parlament sú zbytočné.
- **Decizionizmus:** Suverén je ten, kto vyhlasuje výnimočný stav (Carl Schmitt). Vo výnimočnej situácii nie je potrebné sa riadiť pravidlami, dôležité je autonómne individuálne rozhodnutie.

Oslabujú ľudské práva spoločenskú súdržnosť?

- Ľudské práva vychádzajú z myšlienky individualizmu, ich nositeľom sú konkrétni jednotlivci.
- Ľudské práva si možno nárokovať aj voči štátu či spoločnosti.
- Konzervatívna kritika: Ľudské práva dávajú priestor egoizmu, a preto oslabujú integritu spoločnosti.
- Reakcia na kritiku: ĽP sú limitované legitímnymi verejnými záujmami, zároveň vytvárajú priestor pre uplatnenie spoločenskej zodpovednosti. Štát okrem ochrany ĽP môže podporovať aj občianske cnosti.

Sú ľudské práva legálne alebo morálne?

- Ľudské práva možno chápať ako **legálne** práva, keďže sú stanovené ústavou a medzinárodnými dohovormi.
- Ľudské práva však možno chápať aj ako **morálne** práva, keďže vyjadrujú dôležité spoločenské hodnoty.
- Bežne sa ľudské práva chápu v oboch týchto významoch súčasne, najmä pri rozhodovaní zložitých prípadov.

Sú ľudské práva univerzálne?

- Existuje rôzne poňatie univerzálnosti. ĽP môžu byť univerzálne, pretože:
 - platia vždy a všade (podobne ako prirodzené právo),
 - platia pre každého (univerzálna personálna pôsobnosť).
 - reflektujú záujmy každého jednotlivca či kultúry.

Námietky kultúrneho relativizmu

- ĽP sú imperiálnou ideológiou Západu, ktorý si chce podmaniť nezápadné kultúry najmä z Ázie a Afriky.
- ĽP vychádzajú zo špecifickej liberálnej ideológie, ktorú nezdediajú všetky kultúry sveta.
- Najväčším problémom je individualizmus ĽP, ktorý rozleptáva štruktúru tradičných spoločenstiev.

Reakcia zástancov ĽP

- O ĽP existuje univerzálny konsenzus, na ktorom participujú všetky dominantné kultúry sveta.
- Viac ako 90 % štátov súhlasilo s kľúčovými ľudskoprávnymi dohovormi.
- Aj v nezápadných kultúrach existujú hodnotové konflikty, napr. medzi individualizmom a komunitarizmom.
- Relativizmus často používajú autoritárske vlády na obhajobu útlaku tých, čo chcú žiť v slobodnejšej spoločnosti.

Ako vplývajú ľudské práva na deľbu moci?

- Rešpekt k ľudským právam garantujú ústavné a medzinárodné súdy.
- Ústavné súdy majú právomoc posudzovať súlad zákonov s ústavou, a teda aj s ĽP.
- Ústavné súdy sa tak dostávajú nad právomoc demokraticky zvoleného parlamentu.

Ako vplývajú ľudské práva na demokraciu?

- ĽP sú v určitom zmysle protidemokratické, pretože:
 - pri ich aplikácii sa sudcovia riadia vlastným morálnym presvedčením,
 - súdy sú povinné ich aplikovať aj proti vôli väčšiny.

Úvod

- „Politik sa usiluje získať moc, a to buď moc ako prostriedok v službách iných – ideálnych či egoistických – cieľov, alebo moc kvôli nej samej, pre pôžitok z pocitu prestíže, ktorý mu táto moc poskytuje.“ Max Weber
- Záujem o politiku je teda motivovaný **oportunizmom** alebo **idealizmom**.
- Idealizmus v politike sa prejavuje snahou o dosiahnutie verejného záujmu či všeobecného dobra.
- O otázkach všeobecného dobra často panuje tzv. **rozumná nezhoda**.
- **Politická ideológia** je systém presvedčení, resp. názorov, pomocou ktorých človek uchopuje svet politiky a verejný život vo všeobecnosti. Tento systém vysvetľuje, čo možno považovať za dobré a zlé, aký je vzťah medzi štátom a človekom, ako spravovať verejné záležitosti, aké používať pri tom mocenské prostriedky...
- Rozoznávame tri hlavné politické ideológie: **liberalizmus**, **konzervativizmus** a **socializmus**.

Klasický liberalizmus

- Začal vznikať v 17. storočí a rozmach zažíva v 18. storočí vo Veľkej Británii a Francúzsku.
- Ústrednou hodnotou je **jednotlivec** a najmä jeho **sloboda**, čo je v rozpore s feudálnym nazeraním na svet.
- V dobe svojho vzniku ide o revolučnú doktrínu vysvetľujúcu, prečo je morálne správne zvrhnúť väčšinu vtedy existujúcich monarchií.
- S liberalizmom súvisia **ľudské práva** (patria jednotlivcom) a **demokracia** (štát vládne sú súhlasom jednotlivcov).
- Ústrednou témou je vymedzenie hranice medzi občianskou či politickou slobodou a doménou štátnej moci.
- **John Stuart Mill** v knihe **O slobode** povedal: Štát smie jednotlivcovi zakázať iba také konanie, ktoré škodí druhým ľuďom (**princíp škody**).
- **Adam Smith** v knihe **Teória morálnych sentimentov** povedal: Všeobecné dobro, resp. optimálnu distribúciu statkov, dosiahneme tak, že každý bude nasledovať svoj vlastný záujem (**neviditeľná ruka trhu**).

Neoliberalizmus

- Vzniká v 80. rokoch 20. storočia ako reakcia na rozmáhajúci sa sociálny štát.
- Odporúča privatizáciu, dereguláciu, úsporné opatrenia, voľný medzinárodný obchod...
- Hlavní predstavitelia v politike: Thatcher, Reagan, Pinochet, Klaus...
- Teoretik neoliberalizmu **Friedrich August von Hayek** v knihe **Cesta do otroctva** tvrdí:
 - Len účinnou ochranou ekonomickej slobody možno chrániť slobodu politickú.
 - Socializmus je pokrytecký, pretože hoci sa skrýva za ideál rovnosti, dáva moc do rúk elite plánovačov.
 - Spoločnosť má platiť prirodzený poriadok (**cosmos**) nie poriadok umelý (**taxis**).

Libertarianizmus

- Navrhuje, aby sa ľudia namiesto štátov organizovali v dobrovoľných organizáciách. Má blízko k anarchizmu.
- Teoretik libertarianizmu **Robert Nozick** v knihe **Anarchia, štát a utópia** tvrdí:
 - Každý má nárok na svoju slobodu a vlastníctvo: môže disponovať, svojím telom, časom a majetkom.
 - Transakcia medzi ľuďmi je spravodlivá, ak sa odohrala so súhlasom zúčastnených strán.
 - Štát sa nemá starať o redistribúciu bohatstva, pretože zdaňovanie je skrytá nútená práca.
 - Byť bohatým nie je nespravodlivé, pretože to neporušuje nikoho práva.

Progresivizmus (liberálna ľavica, moderný liberalizmus)

- V USA je to Demokratická strana, v UK sú to labouristi, zvyčajne sú to strany zelených či feministické hnutia.
- Sloboda nemôže existovať bez rovnosti.
- Dôraz na **inklúziu znevýhodnených menšín** napr. aj pomocou pozitívnej diskriminácie
- Legislatívny optimizmus: väčšina spoločenských problémov sa dá vyriešiť reformou

Konzervativizmus

- Ideový otec konzervativizmu **Edmund Burke** v diele **Úvahy o revolúcii vo Francúzsku** napísal:
 - Politika založená na abstraktných špekuláciách (napr. ľudské práva) môže viesť ku katastrofe.
 - Spoločnosť nie je zhukom jednotlivcov, ide o zložitý organizmus, ktorého zákonitosti nepoznáme.
 - Preto je nevyhnutné v politike sa riadiť tradíciou a zabudnúť na ambiciózne reformné programy.
 - Predsudky a stereotypy sú dobré, je to „*nahromadená múdrosť a cnosť*“.
- Moderný teoretik konzervativizmu **Michael Oakeshott** v diele **Racionalizmu v politike** napísal:
 - Politici žijú v sebe racionalistický mýtus, podľa ktorého každá inštitúcia má nejaký účel.
 - Racionalizmus treba nahradiť praktickým vedením, ktoré sa dá získať iba účasťou na praxi.
 - Konzervativizmus nie je ideológia (abstraktná teória), ale sklon k tradícii (ustálený spôsob konania).
 - Sklon k tradícii sa prejavuje v priateľstve alebo pri používaní nástrojov alebo v pravidlách neinštrumentálnej povahy (napr. zásady slušnosti).
 - „**Sklon byť v politike konzervatívny nie je nevyhnutne spojený s akýmkoľvek konkrétnym názorom na vesmír, na svet či na ľudské správanie všeobecne.**“
 - Konzervatívny vzťah k zmene je nasledujúci:
 - Bremeno dôkazu vždy nesie inovátor, nie konzervatívec.
 - Zmeny založené na existujúcich pomeroch, na raste, sú prijateľnejšie ako úplne novátorstvá.
 - Vždy sa má meniť konkrétna nerovnovážnosť, nie meniť všeobecne ľudské pomery.
 - Radšej pomaly ako rýchlo.
 - Treba vyčkať na vhodnú príležitosť.
- Moderný konzervatívny právny filozof **Alasdair MacIntyre** v diele **After Virtue** tvrdí:
 - Viera v ľudské práva je rovnaká ako „*viera v čarodejnice a jednorožce*“.
 - Prirodzenosť človeka spočíva v mnohorakých spoločenských rolách, ktoré hrá.
 - Pre človeka ako spoločenskú bytosť je dôležitá cnosť, ktorej sa učí imitovaním pozitívnych vzorov.

Socializmus

- Socialistické myslenie je dodnes ovplyvnené filozofiou **Karla Marxa** a **Friedricha Engelsa**, ktorá tvrdí:
 - História sa riadi nemennými sociologickými zákonmi. **Ludia sú produktom spoločenských vzťahoch**, takže do veľkej miery preberajú myšlienky a vzorce správania zo spoločenskej skupiny, z ktorej pochádzajú.
 - Zo všetkých spoločenských skupín sú najdôležitejšie tie ekonomické, ktoré sú dané vzťahom človeka k výrobným prostriedkom. Táto ekonomická skupina sa volá „**trieda**“. Marxisti veria, že spoločenské dianie je odrazom ekonomického diania. Používajú na to výrazy „**základňa**“ a „**nadstavba**“.
 - Hybnou silou dejín je **konflikt** medzi triedami, ktorý vznikol spolu so súkromným vlastníctvom. Štát je prostriedkom útlaku triedy vlastníkov výrobných statkov nad nemajetnými. Socialistická revolúcia povedie k beztriednej spoločnosti a k zániku štátu.

Neomarxizmus

- Ide o myšlienkový prúd 20. storočia, ktorý nadväzuje na Marxa.
- V niektorých konzervatívnych kruhoch sa neomarxizmus používa na pejoratívne označenie progresivizmu.
- **Antonio Gramsci** je autor myšlienky **kultúrnej hegemonie** – vládnuca trieda ovláda proletariát pomocou ideológie, politiky a popkultúry vytvárajúcej „**falošné vedomie**“, takže proletariát stratil záujem o revolúciu.
- **Herbert Marcuse** je jeden zo zakladateľov tzv. „**frankfurtskej školy**“ či „**kritickej teórie**“. Vyvinutý kapitalizmus sa snaží tlmiť a umlčať opozíciu voči sebe pomocou konzumu a vyššieho umenia. Energia, ktorú by inak ľudia vybili v politickom proteste nakoniec vybijajú pri konzume statkov a služieb.
- **Erich Fromm** v diele **Escape from Freedom** tvrdí, že moderný človek je síce slobodný, ale spolu so slobodou je aj osamotený a izolovaný, a preto túži po autorite a kontrole. Človek bol nakoniec šťastnejší vo feudalizme, pretože tam bol pevne zakorenený v sociálnej štruktúre, ktorá sa nemenila a to mu dávalo pocit životnej istoty.

Otázky k čítaniu

Platón: Obrana Sokratova. In. Platon: Dialógy (1. zv.). prekl. Július Špaňár. Bratislava: Tatran, 1990, s. 337 – 364, (17A – 42A).

Prečítajte si ranný dialóg, v ktorom Platón zachytáva súdny proces so svojím učiteľom a pokúste sa odpovedať na nasledujúce otázky:

- a) Z čoho bol Sokrates obvinený?
- b) Prečo Sokrates oslovuje súd „Aténčania“?
- c) Prečo si Sokrates znepriatelil mnohých Aténčanov?
- d) Prečo možno považovať vetu „viem, že nič neviem“ za filozofickú múdrosť?
- e) Čo považuje Sokrates za príčinu svojej chudoby?
- f) Ako sa Sokrates bráni proti obvineniu, že neverí v bohov?
- g) Prečo sa Sokrates nebojí smrti?
- h) Prečo si Sokrates myslí, že robí službu svojim občanom, keď s nimi diskutuje?
- i) Ako Sokrates chápe *daimoion*?
- j) Prečo sa Sokrates nevenoval politike?
- k) Prečo si Sokrates myslí, že nenesie zodpovednosť za činy svojich poslucháčov, resp. „žiakov“?
- l) Prečo Sokrates nechcel súd prosiť o zmilovanie?
- m) Aký „trest“ si Sokrates navrhuje a prečo?
- n) Čo Sokrates predpovedá svojim sudcom?
- o) Ako by ste zhodnotili Sokratovu obhajobnú stratégiu?

Platón: Štát (Politea). In. Platon: Dialógy (2. zv.). prekl. Július Špaňár. Bratislava: Tatran, 1990, s. 30 – 43, (338A – 348B).

V klasickom dialógu *Politea* sa Sokrates stretáva so sofistom Trasymachom, s ktorým diskutuje o spravodlivosti. Trasymachos je neoblomný rečník, ktorý si myslí, že prekukol sokratovskú iróniu. Prečítajte si krátky úryvok z tohto dialógu a rozhodnite, či sa Trasymachovi podarilo uniknúť ostriu Sokratových otázok.

- a) Čo myslí Trasymachos pod „Sokratovou múdrosťou“?
- b) Akou logickou úvahou dospel Sokrates k záveru, že podľa Trasymachovej definície spravodlivosti je spravodlivé aj hovädzie mäso?
- c) Má Trasymachove poňatie spravodlivosti prirodzenoprávnu povahu?
- d) Trasymachos najskôr pripustil, že vládcovia sa niekedy môžu myliť. Ako to Sokrates využil proti jeho definícii spravodlivosti?
- e) Možno z faktu, že lekárstvo je užitočné pre pacientov, nie pre lekárov, vyvodiť záver, že vládnutie je užitočné pre ovládaných, nie pre vládcov?
- f) Trasymachos pod ťarchou tohto argumentu otočil a začal tvrdiť, že konať spravodlivo je pre človeka horšie ako konať nespravodlivo. Skúste zreprodukovať jeho argument a podporte ho príkladmi zo slovenských reálií.
- g) Čo vyvodzuje Sokrates z faktu, že nikto nechce dobrovoľne vládnuť a že všetci žiadajú za vládnutie nejakú odmenu, mzdu?
- h) Sokrates tvrdí, že dobrí ľudia sa chopia vlády iba pod hrozbou trestu. Vysvetlite tento názor. Čo je najhorším trestom pre dobrého človeka?

Aristoteles: Politika. prekl. Július Špaňár. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 25 – 38.

Prečítajte si úryvok z Aristotelovej Politiky a pokúste sa odpovedať na nasledujúce otázky:

- a) Aristoteles považuje za prirodzené spojenie ľudí spojenie muža a ženy a spojenie pána a otroka. Vysvetlite jeho argument.
- b) O čo opiera Aristoteles právo Grékov vládnuť nad barbarmi?
- c) Ako chápe Aristoteles prirodzenosť?
- d) Prečo má človek podľa Aristotela zmysel pre právo a bezprávie?
- e) Prečo je podľa Aristotela štát pôvodnejší ako jednotlivec?
- f) Z akých vzťahov je zložená grécka domácnosť?
- g) Existoval v Grécku názor, že otroctvo je proti prírode?
- h) Ktorí ľudia podľa Aristotela by mali byť od prirodzenosti otrokmi? Je podľa vás tento názor odôvodnený?
- i) Aký typ otroctva je podľa Aristotela proti prírode?

2. kniha

„1/ Hneď ráno si uvedom: Stretnem sa možno so všetečným, nevďačným, namysleným, závistlivým a sebeckým človekom. Všetky tieto jeho nedostatky vyplývajú z toho, že nepozná dobro ani zlo. Ja som však dospel k poznaniu, že dobro je svojou prirodzenosťou krásne a zlo je škaredé a že aj prirodzenosť toho, kto koná nesprávne, je príbuzná s mojou; nie preto, že by sme boli jednej krvi alebo rodu, ale preto, lebo sa zúčastňujeme na tom istom rozume a jeho božskom podiele. Nemôžem teda od nikoho z nich utrpieť škodu, lebo nikým sa nedám zlákať na nič nepekné; takisto sa však nemôžem na svojho blízkeho hnevať ani sa s ním nepriateliť, lebo sme stvorení na to, aby sme boli súčinní, práve tak ako nohy a ruky ako očné viečka a obe čeluste. Pracovať proti sebe bolo by teda proti prírode; proti sebe pracujeme, keď sa na seba navzájom hneváme a odvraciam sa od seba.“

...

Otázky:

- a) V čom spočíva príčina zlých povahových vlastností?
- b) Ako sa máme správať k ľuďom, ktorí majú zlé povahové vlastnosti?
- c) Čo majú všetci ľudia spoločné?
- d) Odkiaľ pochádza podľa Aurélia dobro? Ako si vysvetľujete výraz, že „sa zúčastňujeme na tom istom rozume“?
- e) Prečo je hnevanie sa na všetečného, nevďačného, namysleného závistlivého a sebeckého človeka proti prírode?
- f) Máte nejaké techniky na ovládanie vlastného hnevu?

...

„2/ Nech je už to moje ja čokoľvek, je to iba troška mäsa, trocha živočíšneho dychu a vedúci rozum. Nechaj knihy knihami; už sa nimi nerozptyľuj! Nemáš to dovolené; radšej – ako by si už mal zomrieť – pohrdni tou troškou mäsa: je to iba krvavý kal, kosti a osnova šliach, ciev a tepien. Všimni si aj to, čo je dych! Prúd vzduchu, navyše ani nie nepretržitý, iba podchvíľou vdychovaný a vzápätí zasa vydychovaný. Napokon treťou časťou je vedúci rozum. O tejto časti rozjímaj takto: Si už starec; preto ju nedávaj naďalej zotročovať, nedovoľ, aby ňou zmietali sebecké pudy ako bábkou, aby reptala na svoj prítomný osud alebo nariekala nad budúcnosťou.“

...

Otázky:

- a) Aký Auréliov vzťah k ľudskému telu?
- b) Akú rolu v tomto vzťahu zohráva ľudský vek?
- c) Čo má Aurélius na mysli pod „zotročovaním vedúceho rozumu“?

...

„5/ Každú chvíľu dbaj usilovne o to, aby si plnil svoje poslanie ako Riman, ako muž so svedomitou a nestrojenou opravdivosťou, s vrelou láskou k blížnym, nezávisle a spravodlivo, a aby si sa celkom vymanil z myslenia na všetko ostatné. A istotne sa vymaníš, ak budeš robiť každé dielo tak, akoby bolo posledné v tvojom živote, cieľavedome a bez zarytého odporu k príkazom rozumu, bez pokrytectva, nesebecky a bez šomrania na osud, ktorý ti je určený. Vidíš, ako málo vecí stačí si osvojiť, aby tvoj život plynul šťastne a bohumilo! Istotne ani bohovia nebudú požadovať viac od toho, kto sa drží týchto zásad.“

...

Otázky:

- a) Ktoré z Auréliových myšlienok z tohto úryvku sú typické pre rímsky stoicizmus?
- b) Ako by ste robili dielo, o ktorom by ste vedeli, že je vaše posledné v živote?
- c) Čo máme rozumieť pod „príkazmi rozumu“?

...

„7/ Rozptyľuje ťa niečo vonkajšie? Dožič si teda čas, aby si sa priučil niečomu ozaj dobrému, a prestaň blúdiť bez cieľa. Ale musíš sa vyvarovať aj iného poblúznenia: lebo si nerozumne počínajú aj tí, čo v živote hrdlačia do únavy, nemajú však pred sebou cieľ, na ktorý by sa každým svojím úsilím a vôbec každou predstavou zamerali.“

...

Otázky:

- a) Skúste nájsť v tomto úryvku vplyv Aristotelovej filozofie.
- b) Zamyslite sa, čo je vašim životným cieľom, bez ktorého usilovný človek len „hrdlačí do únavy“.

...

„12/ Ako rýchlo všetko zaniká: vo svete ľudia, vo večnosti povedomie o nich! Aké je všetko, čo je zmyslom prístupné, a najmä to, čo nás rozkošou vábi alebo čo bolesťou odstrašuje alebo čo v zaslepenosti velebíme: aké je to všetko bezcenné, malicherné, neisté, pomíjateľné a mŕtve, o tom sa patrí rozjímať našej rozumovej schopnosti. Kto sú tí, ktorých vratké súdy a hlasy udeľujú slávu? Čo znamená zomrieť? Ak prihliadneme na vec samu osebe a rozumovým rozborom odlúčime od nej všetky dodatky obrazotvornosti, potom nebudeme pokladať smrť za nič iné ako za úkon prírody: keď sa však niekto bojí úkonu prírody, je detinský. Smrť je však nielen úkonom prírody, ale je to úkon, ktorý jej dokonca osoží. Aj o tom treba rozjímať, ktorou časťou svojej bytosti sa človek dostáva do styku s bohom a ako si potom táto jeho časť počína.“

...

Otázky:

- a) Čo znamená, že smrť osoží prírode?
- b) Je podľa Aurélia niečo, že nie je pomíjateľné?

...

„14/ Aj keby si mal žiť tritisíc rokov a hoci aj desaťkrát toľko, pamätaj, že nikto nestráca iný život ako ten, ktorý práve žije, a že nežije iný život ako ten, ktorý stráca. Najdlhší život sa teda rovná najkratšiemu; lebo prítomnosť je pre všetkých rovnaká a stratené nám nepatrí, preto sa to, čo strácame, javí iba ako okamih. Nikto predsa nemôže prísť ani o minulosť, ani o budúcnosť, veď ako by ho mohol niekto pripraviť o to, čo nemá? Pamätaj teda na dve veci: po prvé, že všetko dianie je od večnosti rovnotvárne a že sa v určitých obdobiach opakuje; je teda ľahostajné, či pozoruješ tie isté veci sto rokov, alebo celú večnosť. Po druhé, že aj najdlhšie žijúci a najskôr umierajúci strácajú rovnako, lebo je to práve iba prítomnosť, ktorú môžu stratiť; majú predsa iba ju, a nemôžu stratiť to, čo nemajú.“

...

Otázky:

- a) Prečo je smrť mladého rovnako veľkou stratou ako smrť starého človeka?
- b) Ktorý z dvoch Auréliových argumentov sa Vám zdá presvedčivejší? Dajú sa tieto argumenty vyvrátiť?

...

Aurelius Augustinus: Vyznání. prekl. Miluláš Levý. Praha: Kalich, 2006, s. 63 – 67, (kniha tretia, hlava I. a II.)

Prečítajte si krátky úryvok z Augustínových Vyznaní a odpovedzte na tieto otázky:

- a) Čo má Augustín na mysli výrazom „nepominuteľný pokrm“?
- b) Prečo si Augustín myslel, že má chorú dušu?
- c) V čom vidí Augustín útrapy lásky?
- d) Čo Augustín považuje za „útrpnosť“ spôsobenú tragédiou?

Niccollo Machiavelli: Vladár. prekl. Mikuláš Pažitka. In. Hrušovský, I. – Kocka, J – Pažitka, M. (eds.): Humanizmus a renesancia: Antológia z diel filozofov. IRIS, 2006, s. 283 – 291.

Prečítajte si klasický renesančný text a pokúste sa odpovedať na nasledujúce otázky:

- a) Možno aplikovať Machiavelliho úvahy o štedrości na moderný sociálny štát, ktorý sa snaží garantovať ľuďom určitú životnú úroveň?
- b) Ako Machiavelli ospravedlňuje krutosť a neľudskosť vlády? Obstálo by takéto ospravedlnenie vo svetle dnešných právnych štandardov?
- c) Ak si má vladár vybrať medzi vzbudzovaním lásky a strachu, tak čo si vyberie?
- d) Má si vladár nechať radiť od poradcov?
- e) Verí Machiavelli na slobodnú vôľu alebo osud?
- f) Je Machiavelli skôr realista alebo idealista?

Thomas More: Utópia. prekl. Ján Kocka. In. Hrušovský, I. – Kocka, J – Pažitka, M. (eds.): Humanizmus a renesancia: Antológia z diel filozofov. IRIS, 2006, s. 426 – 437.

Prečítajte si klasický renesančný text a pokúste sa odpovedať na nasledujúce otázky:

- a) Aký tvar má ostrov Utópia?
- b) Aké remeslá sa pestujú na Utópii?
- c) Aká je bežná pracovná doba na Utópii?
- d) Prečo si More myslí, že na Utópii stačí pracovať menej ako v iných krajinách?
- e) Aký je hlavný cieľ utopijského spoločenského zriadenia?
- f) Kto sa dostáva do postavenia otroka?
- g) Aký má otrok spoločenský status?
- h) Je v Utópii možná eutanázia?
- i) Ako sa v Utópii zabezpečuje, že si budú manželia telesne blízki?
- j) Aký je v Utópii trest za smilstvo?
- k) Prečo je podľa Mora nespravodlivé, ak má krajina veľa zákonov?
- l) Prečo sa v Utópii neuzatvárajú zmluvy?
- m) Chceli by ste žiť v Utópii? V čom je život v dnešnom Slovensku lepší či horší ako život na tomto bájnom ostrove?

Thomas Hobbes: Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického. prekl. Karel Berka. Praha: Oikoymenth, 2009.

O prirodzenom stave ľudstva s ohľadom na jeho šťastie a biedu (s. 87 – 91):

- a) Hobbes je presvedčený, že ľudia majú približne rovnakú fyzickú silu a dôvtip. Aký záver z tohto predpokladu vyvodzuje?
- b) Prečo si Hobbes myslí, že ľudia v záujme vlastného zachovania musia zväčšovať svoje panstvo nad druhými ľuďmi?
- c) Aké sú tri príčiny sporov medzi ľuďmi podľa Hobbesa?
- d) Ako Hobbes rozumie slovu „vojna“?
- e) Ako koncipuje Hobbes vzťah medzi spravodlivosťou a zákonom v prirodzenom stave?

O príčinách, zrodení a definícii štátu (s. 117 – 129):

- a) Prečo si Hobbes myslí, že ľudia potrebujú štát, aj keď existujú „zákony prírody“?
- b) Aký je podľa Hobbesa rozdiel medzi človekom a inými spoločenskými tvormi ako napr. včelami či mravcami?
- c) Predpokladá Hobbes, že spoločná moc zriadená spoločenskou zmluvou bude patriť do rúk panovníkovi alebo parlamentu?
- d) Prečo Hobbes nazýva štát Leviathanom?
- e) Pripúšťa Hobbes aj iný spôsob založenia centrálnej moci na určitom území ako len na základe zmluvy?
- f) Aký je váš názor na argument, že všetky činy suveréna sú zároveň aj činmi, ktoré poddaní autorizovali?
- g) Prečo nemôže suverén urobiť bezprávie žiadnemu poddanému?
- h) Čo si myslí Hobbes o cenzúre?
- i) Čo si Hobbes myslí o deľbe suverénnej moci?

Charles de Secondat Montesquieu: Duch zákonov. prekl. Mária Puškárová. Bratislava: Tatran, 1989, s. 206 – 212, (6. kapitola 11. knihy s názvom O anglickom štátnom zriadení).

Francúzsky osvietenec koncipuje tento text ako opis dobovej anglickej formy vlády, no v konečnom dôsledku sa mu podarilo sformulovať teóriu deľby moci. Mysliteľ daný predmet nerozoberá systematicky, používa odkazy na rôzne historické príklady a občas odbočuje od hlavnej témy. Jeho text si prečítajte a pokúste sa odpovedať na nasledujúce otázky:

- a) Čím je deľba moci opodstatnená?
- b) Skúste pomocou terminológie súčasného ústavného práva vysvetliť, prečo je ohrozením slobody, ak by sa zákonodarná moc spojila s tou súdnou.
- c) Preferuje Montesquieu priamu alebo reprezentatívnu demokraciu?
- d) Preferuje Montesquieu jeden volebný obvod pre celé územie krajiny alebo viacero volebných obvodov?
- e) Je Montesquieu skôr za imperatívny alebo reprezentatívny mandát poslanca?
- f) Je Montesquieu za všeobecné volebné právo?
- g) Aké funkcie má plniť zastupiteľský orgán?
- h) Je Montesquieu skôr za jednokomorový alebo dvojkomorový parlament?
- i) Komu má patriť výkonná moc?
- j) Nesie monarcha zodpovednosť za výkon moci?
- k) Komu má byť podriadené vojsko?

Immanuel Kant: K večnému mieru. prekl. Teodor Münz. Bratislava: Archa, 1996, s. 83 – 86.

Prečítajte si úryvok *Ustanovenie dejín*, v ktorom Immanuel Kant podáva historickú interpretáciu Starého zákona, konkrétne príbeh z knihy Genesis o Kainovi a Ábelovi.

- a) Kant pri jednotlivých myšlienkach v zátvorkách priamo odkazuje na Bibliu. Porovnajte si tieto myšlienky s pôvodným textom Biblie v príslušných častiach. Je Kantova interpretácia vierohodná?
- b) Ku ktorej teórii vzniku štátu by ste Kantovu interpretáciu priradili a prečo?

Hans Kelsen: Čistá právní nauka. Prekl. Pavel Holländer. Bratislava: Kalligram, 2018.

Prečítajte si úryvok a pokúste sa odpovedať na nasledujúce otázky:

- a) Podľa Kelsena sa dajú morálne aj právne normy odvodiť od určitej základnej normy. V čom sa líši základná norma morálky od základnej normy práva?
- b) Je základná norma právneho poriadku pozitívnou právnou normou?
- c) Akú základnú požiadavku kladie MPV na vnútroštátny právny poriadok, bez splnenia ktorej tento poriadok nemôže existovať?
- d) Ako koncipuje Kelsen vzťah medzi MPV a vnútroštátnym právom?
- e) Je to dualista alebo monista?
- f) Uznáva Kelsen obyčaj ako prameň práva?
- g) V čom vidí Kelsen rozdiel medzi súdom a správnym orgánom?
- h) Je podľa Kelsena protiústavný zákon platný?

Ronald Dworkin: Ríša práva. prekl. Dezider Kamhal. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 32 – 37.

- a) V čom spočívala skutková podstata prípadu Riggs v. Palmer z roku 1882?
- b) V čom spočívala nehoda sudcov najvyššieho súdu New Yorku?
- c) Dworkin tvrdí, že súdy potrebujú pri výklade zákonov tzv. „teóriu legislatívy“. Čo tým myslí?
- d) Akými právnymi argumentmi možno odôvodniť stanovisko sudcu Graya?
- e) Sudca Earl, ktorý písal väčšinové stanovisko súdu, tvrdil, že zámer zákonodarcu má mať prednosť pred literou zákona. Prečo?
- f) Aké dva argumenty použil Earl pre odmietnutie dedičstva Elmerovi?
- g) Existuje nejaké riziko skreslenia, ak na povahu práva usudzujeme zo spôsobu, akým súdy riešia tzv. zložité prípady?

Gustav Radbruch: Idea práva. prekl. Libor Hanuš. In. Radbruch, G.: O napětí mezi účely práva. Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 138 – 152.

- a) Čo znamená, že spravodlivosť je absolútnou hodnotou?
- b) Aký je rozdiel medzi spravodlivosťou sudcu a spravodlivosťou zákonodarcu?
- c) Aký je rozdiel medzi vyrovnávajúcou a rozdeľujúcou spravodlivosťou?
- d) Môžu ľudia túžiť po rovnosti aj z nemorálnych motívov?
- e) Prečo je spravodlivosť iba formálnou ideou?
- f) Dokážeme podľa kritéria spravodlivosti stanoviť napr. výšky trestov za jednotlivé trestné činy?
- g) Aké tri druhy hodnôt rozlišuje Radbruch?
- h) Existuje nejaká hierarchia medzi týmito hodnotami?
- i) Ako môže pomôcť veda pri uplatňovaní týchto hodnôt?
- j) Môže právo zabezpečiť, aby ľudia konali eticky?
- k) Aké sú podmienky právnej istoty podľa Radbrucha?
- l) Vysvetlite, ako sa z nepráva môže stať právo? Prečo je takáto transformácia vôbec možná?
- m) Troma základnými ideami práva teda sú: spravodlivosť, účelnosť a právna istota. Aký je medzi nimi vzťah?
- n) Ako rieši Radbruch kolíziu medzi týmito ideami?

Odporúčaná literatúra

Dejiny európskeho politického a právneho myslenia do 19. storočia sú brilantne spracované v učebnici od profesorky Alexandry Krskovej.¹ Politické a právne myslenie 20. storočia je zasa zachytené v učebnici od Petra Colotku, Mareka Káčera a Lucie Berdisovej.² Tieto knihy majú svojský naratívny štýl, dejiny myslenia sú v ňom popretkávané s dejinami politiky, výklad je oživený množstvom prirovnaní a citátov. Študentom, ktorí chcú filozofiu vstrebať v kondenzovanejšej podobe, odporúčam učebnicu od Alexandra Bröstla.³ Právna filozofia zoradená tematicky, nie chronologicky, je spracovaná aj v českom handbooku *Filosofie práva*.⁴ Tematické spracovanie právnej filozofie uprednostnil aj prof. Holländer.⁵

Popri učebných textoch sú študentom a študentkám k dispozícii aj primárne zdroje. Už z výberu úryvkov, ku ktorým sú vytvorené otázky v tejto knihe, vyplýva, že veľké množstvo filozofických diel sa dočkalo svojho slovenského alebo českého prekladu. Tento zoznam pritom z roka na rok pomaly narastá. Pestrejší výber úryvkov filozofických textov aj spolu s krátkymi komentármi možno nájsť v rôznych filozofických antológiách. Právnej filozofii je venovaná publikácia *Antológia k dejinám právneho a politického myslenia*⁶ či *Chrestomatie ke studiu filosofie práva*.⁷

¹ KRŠKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: Iura Edition, 2011.

² COLOTKA, P. – KÁČER, M. – BERDISOVÁ, L.: *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016.

³ BRÖSTL, A.: *Frontisterion alebo Búdky pre vzletné myšlienky (o štáte a práve)*. Bratislava: Kalligram, 2009.

⁴ SOBEK, T. – HAPLA, M. a kol.: *Filosofie práva*. Brno: Nugis Finem Publishing, 2020.

⁵ HOLLÄNDER, P.: *Filosofie práva*. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012.

⁶ CHOVANCOVÁ, J. – GÁBRIŠ, T. – Kluknavská, A. (eds.): *Antológia k dejinám právneho a politického myslenia*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018.

⁷ HRDINA, I. A. – MASOPUST, Z. (eds.): *Chrestomatie ke studiu filosofie práva*. Praha: Leges, 2011.